

SAZNAJTE VIŠE O BIBLIJI

Naziv i značenje Biblije

Sam naziv nastao je znatno nakon knjige. U feničkom gradu kojega su Izraelci nazivali Gebal a Grci Biblos bila je razvijena proizvodnja papirusa, koji se onda prodavao po cijelome svijetu. U to vrijeme ne postoje knjige u današnjem smislu (tzv. kodeksi se pojavljuju krajem antike), nego se svi spisi umotaju u rolne, koje su se onda nazivale po gradu "biblion" (što je deminutiv koji znači "knjižica", "mali svitak"). Riječ "biblia" zapravo je imenica u množini (srednji rod, nominativ) i znači "svitci". Naziv Biblija zapravo označava zbirku svitaka.

Izraelci su za Bibliju - a kod njih se radi o Starom zavjetu - koristili dva naziva - Tora i Tanak. Tora ili poduka je naziv za prvih pet biblijskih knjiga, odnosno Mojsijevo Petoknjžje. Vrlo često se taj naziv upotrebljava i za sve knjige SZ, što se vidi i na nekim mjestima kod apostola Pavla (Rim. 3,19). Ipak, Izraelci su naziv "Tora" koristili specifično za Petoknjžje, a ostale spise SZ nazivali "svjedočanstvom" (Izaija 8,20) i dijelili ih na proroke (nebi'im) i spise (ketubim). Naziv "tanak" ustvari je skraćenica od tora, nebi'im i ketubim. I novozavjetni pisci koriste naziv "sveti spisi" (*hiera grammata* -v. 2Tim. 3,15) misleći na cijeli SZ (što je i u njihovo vrijeme zapravo cijela Biblija). S obzirom da riječ "gramma" ujedno znači i pismo, Biblija je dobila kod nas naziv Sveto Pismo. Izvorno, trebala bi glasiti "sveta pisma", ali budući da negdje od 3-4. st. spisi bivaju uvezivani u današnji oblik (koji se tada zvao codex), na Bibliju se sve više gleda kao na spis, a ne na spise.

ZNAČAJ BIBLIJE

Biblija se može tretirati kao dokument, kao knjiga i kao sveti spis. Upravo o našem stavu kako ćemo je tretirati zavisi i značenje koje ćemo u njoj pronaći. Ukoliko na Bibliju gledam kao na dokument (tj. zbirku dokumenata) onda u njoj nalazim svjedočanstvo o vremenu i prostoru u kojemu je nastala. Ako je Biblija za mene lijepa književnost, onda u njoj tražim književne vrijednosti i mogu se zanositi njezinim umjetničkim ostvarajem. Gledam li na Bibliju kao na Sveto pismo, onda je ona Riječ koju Bog upućuje meni i svom narodu. Vrijedno je primjetiti da ćemo Bibliju posmatrati i kao dokument i kao knjigu i kao Riječ.

Biblija kao dokument

Biblija kao hronika jednog vremena i prostora najveći je sačuvani spis svog perioda. Ona govori prije svega o jednom narodu, Izraelu, i pruža popriličan materijal, a najčešće i jedini dostupni o istoriji Izraela, te pridonosi i razumijevanju istoriji drugih naroda tog vremena i prostora. Mnogi događaji iz istorije Asiraca, Vavilonaca, Egipćana i drugih naroda zabilježeni su samo u Bibliji, ali je iz života tih naroda prikazano samo ono što je bilo u vezi s istorijom Izraela. Iako je u savremenoj nauci došlo do oštre kritike Biblije kao istorijskog dokumenta, ona se u osnovi drži knjigom koja je zadržala istorijsko jezgro, mada joj se pritom zamjera da je "obogaćena" mitološkim motivima. Činjenica je da ne postoje strogi istorijski dokazi da je, na primjer, Bog razdvojio Crveno more pred Mojsijem, jer se za tako nešto dokaz ne može tražiti. Nije moguće niti dokazivati da su Avram ili Mojsije postojali, nezavisno o biblijskim izvještajima, ali je prilično neutemeljeno ove likove proglašavati potpunom fikcijom.

Biblija kao književnost

Stari narodi svoje ideje o svijetu i Bogu najčešće izražavaju kroz umjetnička djela. Biblija jeste umjetnost - s brojnim pripovjerkama, raznolikom poezijom, dramom, gnomom i svim što odlikuje književnost. Ona je jedinstvena po svom književnom pristupu, naročito u poređenju s umjetničkim djelima iz njezinog vremena. Njezini likovi nisu božanstva i heroji, nego ljudi od krvi i mesa, koji su nam bliski iako su od nas udaljeni hiljadama i kilometara i godina. I dok je sve do druge polovine XIX v. vladalo uvjerenje da književni likovi mogu biti samo kraljevi, božanstva i heroji, Biblija govori o običnim ljudima, stočarima i ratarima, neplemenitoga porijekla. Nema idealnih osoba - osim Boga - koji je prikazan na način neuobičajen u svojoj dotadašnjoj književnosti i mitologiji. Svi su ostali prikazani kao pogrešivi ljudi, koji imaju i svoje pobjede i poraze. Niko nije Supermen, nema crno-bijele tehnike slikanja osoba, nema prikrivanja mana i nedostataka, ali ni cinizma ili sarkazma u razotkrivanju propusta. Za razliku od grčke književnosti Homera i Hesioda, biblijski je prikaz jednostavan i dubok - nema detaljiziranja i komentaranja, nema ni psiholoških raščlambi i didaktičkih seansi, tako omiljenih nekim savremenim piscima. Sve je dano u kratkim potezima, kroz događaj i postupke i govore likova, pisac ne nameće svoj stav. Što se zbiva u srcu Josifa, kojega ne prepoznaju njegova izdajnička braća nama postaje jasnim tek kada pažljivije iščitamo opisani događaj. Biblijska poezija i dalje djeluje savremeno, jer gaji načelo slobodnog stiha (bez rime), što je ujedno čini lako prevodivom. Njezina misaonost i ljepota izraza mogu se bez gotovo ikakvog gubitka razumjeti na svim jezicima.

Biblija kao Sveto pismo

Svetost je osnovno značenje religije uopšte. Sveti su ljudi, prostori, vrijeme, predmeti, a između ostalog i spisi. Pojam svetosti u biblijskom razumijevanju znači da je nešto drugačije od ostaloga, izdvojeno i posvećeno Bogu. Da je Biblija sveta, to znači da je ona spis potpuno drugačiji od drugih - po svom porijeklu i svojoj obvezatnosti. Naziv "sveto pismo" najvjerojatnije potiče iz vremena nakon prevođenja Biblije na grčki, ali je Biblija oduvijek bila za njezine čitatelje iznad svega sveti spis. Ona je temelj vjerovanja (jer govori ko je Bog, a ko smo mi) i življenja (jer nam samim ovim prikazom govori kakvi trebamo biti).

Vrijeme nastanka Biblije

Ovo je svakako jedno od spornih pitanja u vezi s Biblijom. Vijekovima je vladalo tradicionalno uvjerenje da je pisanje Biblije započelo s Mojsijem u 15. v. pr. Hr. a završeno s apostolom Jovanom krajem 1. v.n.e. Naučnici XIX. i XX. v. osporavaju ovakvo shvatanje, te Mojsijeve spise pomjeraju vijekovima unaprijed, dok su Jovanove spise neki smještali čak na kraj II. v.n.e.

Koji kriterijumi vode naučnike u određivanju vremena nastanka? Nabrojimo one najglavnije i vidjeti koliko su oni pouzdani:

1. – starost rukopisa.

Ovo je najmanje pouzdan kriterijum. Nije potrebna velika mudrost zaključiti da ako imamo neki rukopis iz 300. g. n.e. da knjiga nije mogla nastati sto godina kasnije. Ali kada je ona nastala? Rukopisi su uvijek prijepisi knjiga, a ne njihovi originali (autografi). Oni mogu biti stoljećima mlađi od originala - kao što u slučaju Platonovih ili Aristotelovih djela ta razlika iznosi više od hiljadu godina. U istraživanju Biblije ova je metoda pomogla u utvrđivanju datuma Jovanovog evanđelja - budući da je pronađen rukopis iz oko 125. g. n.e. postalo je jasno da nisu ispravne teze o nastanku ovog djela krajem drugog vijeka. Sada je utvrđeno da je ono nastalo još u prvom vijeku.

2. – jezički kriterijum.

Svaki se jezik razvija i mi već jasno razlikujemo u našem jeziku potiče li neki spis iz ovog vijeka ili iz vremena Ivana Crnojevića. Međutim, u proučavanju Biblije taj je kriterijum prilično "klimav". Hebrejski jezik Starog zavjeta nije trpio tako značajne promjene tokom deset vijekova razvoja biblijskog teksta. Još se manje mijenjao jezik Novoga zavjeta tokom kojih pedesetak godina pisanja. Svako naučno dokazivanje da je hebrejski jezik ovoga teksta mlađi od nekog drugog teksta prilično je problematično.

3. – istorijski kriterijum.

Na osnovu toga kriterijuma pokušava se vidjeti postoje li neki istorijski zapisi u drugim izvorima o određenim biblijskim knjigama. Tako ćemo u knjizi proroka Jezekilja (14,14) iz 6. v. p.n.e imati spominjanje Jova, junaka istoimene knjige, što znači da je ona starija od knjige. Ali koliko starija - to je pitanje na koje nauka ne može dati pouzdan odgovor.

Postoji i druga vrsta ovog istorijskog kriterijuma. Prema njemu možemo na osnovu dostupnih arheoloških i istorijskih činjenica doći do spoznaje poznaje li autor knjige razdoblje u kojemu je tradicionalno smještena knjiga ili u kojemu autor tvrdi da se nalazi (kao što na primjer Danilo sebe smješta u VI. v.).

Svakako da i tu preciznost varira: za Knjigu Isusa Navina znamo da gradovi koje ona spominje postoje prije 10. v. p.n.e. što nam sugerira da je i spis iz vremena prije 10. v. Kod Jovanovog jevanđelja taj datum je znatno precizniji. Budući da su trijemovi ribnjaka Bethzede nestali padom Jerusalima 70. g. sigurno je da je autor živio u vremenu prije 70. g. i da je spis nastao najkasnije krajem 1. vijeka.

Ipak pošteno je priznati da nam određene biblijske knjige ne daju gotovo nikakvu istorijsku pozadinu (brojni psalmi, neki mali proroci) i da je nemoguće tačno ih smjestiti u istorijsko razdoblje.

Neka će pitanja zasigurno i dalje ostati otvorena, no uglavnom se može s priličnom izvjesnosti potvrditi hronološka tablica Biblije:

Stari zavjet - 15. - 4. v. p. n. e.

Novi zavjet - oko 50. do oko 95. g. n. e.

Neki Knjigu ponovljenog zakona (Peta Mojsijeva), smještaju u vrijeme vjerske obnove Isusa Navina (640-609), tumačeći da događaj opisan u 2. Carevima 22,8-10 upućuje na stvaranje, a ne na pronalaženje spisa. Činjenica je međutim da se još tokom vladavine Manasije (796-781), i to na samome početku vladanja, spominje citat iz Ponovljenog zakona (vidi 2. Carevima 14,6), što nedvosmisleno pokazuje da je posljednja knjiga Petoknjižja autoritet i prije osmog vijeka. Time otpada i teorija da je Ponovoljeni zakon knjiga starije predaje koju donose ostaci prognanih Izraelaca negdje nakon 722. g. (kada su Asirci osvojili Samariju).

Sigurno je da su prvi spisi Staroga zavjeta Mojsijeve knjige, a da posljednjima nastaju knjige proroka Zaharije, Ageja i Malahije. Što se Novog zavjeta tiče, još nije sasvim jasno je li prvi nastali spis poslanica Galatima ili Prva Solunjanima, kao ni je li posljednji nastali spis Jovanovo Otkrivenje ili Jevanđelje po Jovanu. No to može dovesti samo do manjih pomjeranja (od po par godina) u prihvaćenoj hronologiji.

Biblijski jezici

Tumačenje Biblije zasniva se na poznavanju nje jezika. Jezik Starog zavjeta jesu hebrejski i (na pojedinim mjestima) aramejski, a jezik Novoga zavjeta je grčki. Postoje još neke posuđenice iz drugih jezika, poput persijskog, egipatskog, nekih mesopotamskih jezika (čak i iz keltskog), ali su posuđenice normalna pojava u praktično svim jezicima.

HEBREJSKI JEZIK

Naziv hebrejski jezik pojavljuje se u spisima tek oko 130. g. u nekanonskoj Knjizi Sirahovoj. Izraz "hebrejski jezik" pojavljuje se i na više mjesta u Novom zavjetu (Djela 21,40; 26,14), ali se tamo po svemu sudeći on odnosi na aramejski jezik. Starozavjetni naziv za hebrejski jezik jest kanaanski jezik (Isaija 19,18) ili judejski tj. jevrejski (2. Car. 18, 26.28). Hebrejski jezik spada u skup zapadnosemitskih jezika i po svojim se karakteristikama prilično razlikuje od našeg jezika. Iz hebrejskog jezika praktično nemamo ni jednu posuđenicu - one koje i imamo (kao riječi šećer, Mesija, ili imena Jovan, Jakov, Danilo, Marija, Suzana itd.) došle su u naš jezik posredovane drugim indoevropskim jezicima. Hebrejsko je pismo glasovno (u čemu je jedno od najstarijih), ali slova postoje samo za suglasnike. Ima dosta guturala (postoje dva h), kao i različitih izgovora slova b, g, d, k, p i t, (koje su se vremenom djelimično izgubile), što početniku zna pričinjati iznimne teškoće. Tek se u srednjem vijeku donose znaci za samoglasnike, kojih opet ima znatno više nego u našem jeziku. Hebrejski se piše s desna na lijevo. Većina je hebrejskih riječi troslovne osnove, kojoj se onda dodavanjem samoglasnika i nekih drugih znakova mijenja smisao. Hebrejski jezik nema glagolska vremena nego samo glagolske vidove svršeni (perfekt) i nesvršeni (imperfekt). Perfektom se obično izražava prošlo vrijeme, a imperfektom - buduće. Međutim, to ne mora biti tako i za pravilno razumijevanje potrebno nam je dobro razumjeti kontekst. Ti su problemi znatno bolje riješeni u novijim prijevodima. Stvari se dodatno komplikuju i pravilom poput vau consecutivum prema kojemu niz imperfektnih glagola koji započinje s jednim perfektom treba takođe tretirati kao perfekt.

Hebrejski je jezik siromašan pridjevima i priložima, ali je zato izuzetno bogat raznim imenicama. Solomun koristi 19 naziva za mudrost a u Knjizi o Jovu 4,10-11 imamo 5 naziva za lava (što se sasvim drugačije izgleda u našem prijevodu). Raznolika značenja glagola hebrejski postiže glagolskim oblicima, koji ne određuju vrijeme nego nijansiraju značenje: ubijam, ubijam se, okrutno ubijam (koljem), dajem zaklati, zaklan sam, itd. Hebrejska je rečenica obično kratka i glavni veznik u složenim rečenicama jest i (wau - ו), koji ima značenje i, ali, a, čak, tako, onda. Jedna od osobenosti hebrejskoga jezika jeste njegova slikovitost: hebrejski nije apstraktan jezik pojmova, nego konkretan jezik slika. Ukoliko ne shvatimo ovu osobinu, djelova će nam čudno mnogi antropomorfizmi u prikazivanju Boga. Osim slikovitosti, hebrejski jezik odlikuju ritmičnost i jezgrovitost. Ritam jezika, osobito pjesničkog, nosi čitatelja i omogućuje mu lakše pamćenje. Uzgred rečeno, pisci Starog zavjeta često se koriste raznim metodama zvuka i ritma jezika kako bi se poruka lakše upamtila. Jezgrovitost hebrejskog jezika omogućena spajanjem i srastanjem izraza postiže da se u jednoj riječi kaže ono za što nama katkad treba nekoliko puta više riječi. Psalm 23 u hebrejskom originalu ima 57 riječi, u prijevodu Hrišćanske sadašnjosti 92, dok u engleskom prijevodu (King James) čak 122. Odlaskom u vabilonsko ropstvo, hebrejski jezik postaje zaboravljenim od običnog puka i njime se služe samo teolozi i mudraci. Srednjevjekovni hebrejski, uz dodatke nekih savremenih termina, osnovom je današnjeg hebrejskog jezika.

ARAMEJSKI JEZIK

Aramejci su bili moćno pleme (ili savez plemena), koji su naseljavali područja današnje Sirije, Iraka, Jordana i drugih prostora Bliskog Istoka. Aramejskog su porijekla bili i Haldejci koji su vladali Novovabilonskom imperijom. Aramejski je jezik sličan hebrejskom (poput španskog i portugalskog), kao i drugim bliskoistočnim jezicima, a zbog svoje jednostavnosti i uticaja Aramejaca, postao je lingua franca drevnog Bliskog Istoka. Nakon vavilonskog sužanjstva, Izraelci govore aramejskim jezikom, koji je maternji jezik Izraelaca u Isusovo vrijeme. U Starom zavjetu na aramejskom su napisane Danilo 2,4 ? kraj 7. pogl., zatim Jezdra 4,8 ? 6,18 i 7,12 ? 26, zatim jedan stih u Jeremiji (10,11) i jedna riječ u Prvoj Mojsijevoj (31,47). U Novom se zavjetu spominju neke aramejske riječi: "efata" (otvori se ? Marko 7,34), "talita kumi" ("ustani djevojčice" ? Marko 5,41), "Eloi, Eloi, lama sabahani" ("Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?" ? Marko 15,34) i "maran ata" ("Gospodin dolazi") ili "marana ta" ("Gospodine, dođi"- 1Korinćanima 15,22). U nekim dijelovima Bliskog Istoka i danas se govori aramejskim jezikom (koji se sada zove sirijskim).

GRČKI JEZIK

Grčkim jezikom napisan je cjelokupni Novi zavjet, iako ima razloga vjerovati da je Matej napisao svoje jevanđelje isprva na aramejskom. Zahvaljujući osvajanjima Aleksandra Velikog, grčki jezik postaje svjetskim jezikom, kojim se služe i učenici Rimljani. U prostorima Palestine grčki je jezik mnogim stanovnicima, uključujući Isusa i učenike, bio drugim jezikom. Svakako, to više nije jezik Homera ili Euripida, to je jedan pojednostavljeni govor nazvan "zajedničko narečje" (koine dialektos), ili samo koine. On je naslijedio odlike atičkog dijalekta, ali s brojnim izmjenama. U odnosu na klasični jezik, rječnik je siromašniji i ponešto drugačiji. Neke riječi dobijaju novo značenje (tako daimon više ne znači bog, nego zli duh), a pojavljuju se i neke nove riječi. Gramatika se pojednostavljuje, kod imenica više nema duala (dvojine), a kod glagola optativ je vrlo rijedak. Međutim, jezik Novoga zavjeta nije čisti koine. U Novom zavjetu su brojni semitizmi, jer su autori bili (osim možda Luke) semitskog porijekla. Kao prvo, tu su transliteracije hebrejskih riječi poput "aleluja" ("slavite Jahvu", Otk. 19,1); "amen" ("neka tako bude", Mat. 6,13), "manna" (kruh poslan s neba, Ivan 6,31), "hosana" ("pomozite", Matej 21,9), i mnoge druge. Osim njih, imamo i doslovne prijevode hebrejskih fraza na grčki jezik (kao kada bismo "spava kao zaklan" preveli na engleski "he sleeps like slaughtered"). Takvi su izrazi "podignuti lice" (u smislu "izazvati poštovanje"), ili "usta mača" (u smislu "oštrica mača"). Zanimljiv je i izraz geena koji dolazi iz hebrejskog dolina Hinomova, čije je značenje potpuno nepoznato običnom Grku koji nema spoznaje o zemljopisu Jeruzalema. Takođe postoje brojne riječi iz koine grčkog koje imaju drugačije značenje u Novom zavjetu. Tako "anathema" znači "posvećen dar", a u NZ "prokleto"; "baptizo" znači "uranjam", a u NZ to postaje tehnički izraz za krštenje. Postoje neki NZ izrazi kojima nije jasno značenje, iako se koriste i izvan novozavjetnog jezika. Najpoznatija je riječ epiousios ("svagdašnji") koja može značiti "neophodan za život" ili "za ovaj dan" ili "za sljedeći dan" ili "za budućnost".

Biblijski rukopisi

Kao i kod svih antičkih spisa, i od biblijskih su nam ostali samo rukopisi prijepisa, a ne autografi (pisani autorovom rukom). Važno je znati da su mnoga antička djela izgubljena (neka se samo spominju, a neka ni to), dok su se ostala djela sačuvala u svega nekoliko rukopisa, koji su nastali više od hiljadu godina nakon izvornog dokumenta. Stoga nije pretjerano reći da je Biblija, naročito Novi zavjet, najsačuvaniji antički spis.

Hebrejski rukopisi Starog zavjeta

Qumranski rukopisi

Sve do 1947. godine najstariji rukopis staroga zavjeta bio je tzv. Nash papirus iz 1. v. p. n. e. koji je sadržavao Dekalog i Pnz. 6,4-5 (tzv. š^oma – “čuj”). Tada je grupa beduina slučajno našla u pećinama blizu Mrtvog mora, kod Wadi Qumrana, brojne rukopise sačuvane u glinenim posudama. Oni su pripadali Esenima, nastanjenim u stambenom sklopu Khirbet Qumran, koji je uništen tijekom prvog židovsko-rimskog rata (66-73 n.e.). Osim brojnih spisa same sljedbe, nađeni su i rukopisi (čak i u više primjeraka) praktično svih starozavjetnih knjiga, osim Jestire. Qumranski svici pisani su kvadratnim pismom kojim su se služili Jevreji nakon vavilonskog ropstva (osim Levitske knjige pisane pred-ropskim pismom). Uopšteno se prihvata da su ovi rukopisi nastali u periodu od 3. v.p.n.e. do .v.n.e.

masoretski spisi

Masoreti (od masora, što znači predaja) jesu jevrejski srednjevjekovni prepisivači. Oni su bili krajnje pedantni i nisu nipošto mijenjali tekst, ali su na margine stavljali verziju koju su smatrali ispravnijom. Oni su prvi izmislili znake za samoglasnike i naglaske. Ispod Božjeg imena YHWH (יהוה), koje se vjerovatno izgovaralo Jahve, stavljali su samoglasnike za Adonai (Gospod), što je kršćane navelo da Božje ime čitaju kao Jehova. Masoreti su imali detaljna pravila prepisivanja, koja su propisivala čak i dužinu reda i kolone, kao i boju tinte. Na kraju svake biblijske knjige stajao je broj riječi i središnja riječ knjige. Najstariji sačuvani masoretski rukopis je Petoknjižje iz IX vijeka. Ostali najpoznatiji kodeksi su Lenjingradski, Oxfordski i Alpski - svi iz X. vijeka. Pronalaskom qumranskih spisa masoretski su rukopisi znatno dobili na vjerodostojnosti, jer je utvrđeno da se tokom više od deset vijekova tekst nije bitno izmijenio.

Samarjansko Petoknjižje

Samarjani su narod koji je nastao miješanjem bliskoistočnih naroda dovedenih u Palestinu nakon pada Sjevernog kraljevstva (722. g.p.n.e.) s ostacima Izraelaca. Vremenom su prihvatili religiju domorodnih Izraelaca, ali su od cjelokupnog Starog zavjeta prihvatili samo Petoknjižje. I u njemu su unosili izmjene kako bi potvrdili svoju inačicu izraelske religije. Posebno je to vidljivo po doslijednom zamjenjivanju gore Sion (kod Jerusalema) gorom Gerizim. Najstariji samarjanski rukopis potiče tek iz XII v.n.e.

Grčki rukopisi Novoga zavjeta

Najstariji rukopisi Novog zavjeta pisani su velikim slovima (tzv. majuskule ili unicipjali), bez interpunkcije i odvajanja riječi. Najznačajniji novozavjetni rukopisi jesu papirusi i unicipjali pisani na pergamentu.

papirusi

Poznato ih je 97, a najstarijim se smatra P52, koji se zove Rylands papirus (po knjižnici u kojoj se čuva). Sadrži Jovan 18,31-33.37-38., nađen je u Egiptu i nastao je oko 125. g.n.e., dakle najvjerojatnije svega tridesetak godina nakon originala, što je jedinstven slučaj u historiji antičkih rukopisa. Papirus P66 potiče iz oko 200.g. i sadrži Jovan 1,1-14,26. Takođe su značajni i tzv. Chester Beatty papirusi iz trećeg vijeka, koji sadrže ostatke Jevanđelja, Djela i poslanica.

unicijalni kodeksi

Obično se označavaju s 01, 02, itd. ali se prvi kodeksi označavaju s A, B, C, itd. Najpoznatiji je tzv. Codex Sinaiticus (oznaka heb. alef - א), koji je pronašao njemački istraživač Tischendorf u samostanu Sv. Katarine na Sinaju (1844-1859). Rukopis potiče iz IV. vijeka, sadrži pola Starog zavjeta i cijeli Novi zavjet. Bio je čuvan u Petrogradu, a 1933. prodan je za 100 hiljada funti British Museumu. Drugi poznati unicitijal jeste Codex Vaticanus, također iz IV. vijeka, iz kojega je nestao tekst od Jev. 9,14 do kraja NZ. Ukupno je sačuvano 300 unicitijala.

ostali grčki rukopisi

1. minuskule – nazvani zato što su pisani malim slovima. Najraniji su iz IX vijeka, ali mogu biti značajni zbog starosti rukopisa s kojega su prepisivani.
2. lektionari – dijelovi Novoga zavjeta koji su se koristili u liturgiji. Imaju sličnu vrijednost minuskulama.
3. citati crkvenih otaca - sačuvani u njihovim knjigama, također po vrijednosti zaostaju za papirusima i unicitijalima.

Prepisivanje Biblije

Poznato ti je da u vrijeme nastajanja Biblije nije bilo pisanih mašina, štamparija i kompjutera. Svi su se spisi pisali i prepisivali ručno na papirus ili skuplji pergament, pomoću pera (stylos) i tinte. Iako je pismo biblijskih jezika alfabetsko, što je olakšavalo učenje, ipak većina ljudi ne zna pisati. Pisari su profesionalci koji su bili plaćeni za svoj rad prema kvaliteti posla i broju redaka. Obično bi pisar samostalno prepisivao tekst, čitajući ga naglas, ali su postojale i pisarnice (skriptoriji) u kojima bi skupina pisara pisala po diktatu. To su bili najsuvremeniji kopirni centri onoga vremena.

Sigurno je da su pisari grijeshili: njihove su greške mogle biti nenamjerne ili namjerne (premda se radilo o dobrim namjerama). Zapazi da se ova konstatacija odnosi na sve spise prije pronalaska tiska, *uključujući i Bibliju*. UOSTALOMIMAJUVIDUDATADANIJE BIL OINTERPUNKCIJEIRAZDVAJANJARIEČIIREDOVA.

1. Nenamjerne greške

a. *greške u gledanju*

- b. 1Tim. 3,16 – neispravno (vidi prijevod DK): θσ (Bog); ispravno (vidi HS): οσ (onaj koji).

Za ovaj tekst ne možemo biti sigurni da je čista nenamjerna greška iz dva razloga: ¹vjerojatnije je previdjeti postojeću crticu, nego vidjeti nepostojeću i ²očito se radi o detalju trinitarne teologije (iako ispravno čitanje ne ruši ovu teologiju) da je Bog postao tijelo (što je unijeto na još nekoliko mjesta Novoga zavjeta).

2Pt. 2,13 – neispravno: APATAIS ("hrane svojim prijevarama", tako DK); ispravno AGAPAIS ("hrane na gozbama"; slično je u HS). Iako ovako štampane ove riječi djeluju prilično razlučivim, u rukopisnoj se verziji ovo moglo lako učiniti jednakim.

Nekada bi se izostavio redak koji slično završava kao prethodni.

Tako u Codex Vaticanus imamo čudan tekst Jovan 17,15: "Ne molim te da ih sačuvaš (svijeta, nego da ih sačuvaš od) od Zloga" (izostavljeni je tekst u zagradi). Očito su se oba stiha u rukopisu završavala s riječima "da ih sačuvaš". Vjerovatno je to izgledalo ovako:

NEMOLIMTEDAIHSAČUVAŠ

ODSVIJETANEGODAIHSAČUVAŠ

ODZLOGA

c. *greške u slušanju*

- d. Kada bi se tekst diktirao, onda su se mogli zamijeniti glasovi koji se slično izgovaraju, kao primjerice o i ω (kratko i dugo o)

Rim. 5,1: "imajmo (εχ~~ω~~μεν – u grčkom je to konjunktiv)/ "imamo (εχ~~ο~~μεν) mir s Bogom"

Interesantno, ovog problema nema u našim prijevodima. Činjenica je da su oba čitanja potvrđena, ali se prednost daje drugom čitanju zbog teološkog konteksta.

- e. *greške u pamćenju*
- f. Često bi se dogodilo da pisar riječ u dijelu diktiranog teksta čuo zamijeni sinonimom. Postoji spisak parova sinonima u grčkom jeziku, koji praktički nije prevodiv na naš jezik.
- g. *neznanje i nepažnja*

Neki su prepisivači stavljali komentare (tzv. glose) na marginama teksta. Nepažljivom ili neupućenom prepisivaču činilo se da je riječ o dijelu teksta, a ne o margini i unio bi ih u tekst svoga prijepisa. Najpoznatije glose su 1Jov. 5,7b, Dj. 8,37 i Jovan 5,4. Ove tekstove naći ćeš u starijim prijevodima, ali su izbačeni iz novih (osim Jovan 5,4 koji se nalazi u prijevodu HS).

Tekst 1Iv. 5,7b eksplicitno brani trinitarnu teologiju i pojavio se u vrijeme trinitarnih borbi (4. st.). Dj. 8,37 vjerojatno su autentičan zapis kršteničke formule rane crkve i ne unosi nikakvu teološku pomutnju. Jovan 5,4 već ukazuje na kasnije nabožnjačke srednjovjekovne fantazije i stran je duhu Jovanovog jevanđelja. Moguće je da on prenosi neku staru tradiciju o ribnjaku Bethezdi, ali je to manje vjerovatno s obzirom da je taj ribnjak razoren od strane Rimljana još 70. g.

1. Namjerne greške:

Radilo se o dobronamjernim pokušajima popravljavanja teksta. Ima više vrsti namjernih grešaka:

- a. gramatičke prepravke – osobito u Otkrivenju koje ima zanimljivih kršenja gramatičkih pravila.

Jovan u Otk. 1,4 krši pravila slaganja prijedloga s imenicom, što bi se doslovce prevelo s "od onaj koji jest, koji bijaše i koji dolazi" (bilo bi ispravno "od onoga koji jest..."). Međutim, jasno je da Jovan izbjegava ovdje deklinirati Božje ime iz teoloških razloga a ne iz neznanja.

- b. korekcije – Mk. 1,2 "kao što piše u prorocima"/ "kao što piše piše kod proroka Isaije". Činjenica je da su citati uzeti iz dva proroka – Malahije i Isaije, ali da je Marko naveo samo Izaiju, što samo pokazuje da biblijski pisci nemaju naš bolesni osjećaj za pedantnost. Uz to, nije slučajno da izostavlja Malahiju, dajući prednost većem i značajnijem Isaiji.
- c.
- d. harmonizacija – Pisari su znali Novi zavjet gotovo napamet, tako da su bili svjesni kada bi se Lukin tekst razlikovao od Matejevog. Kako bi se ovi tekstovi uskladili, pisar bi onom "krnjem" dodao dijelove iz drugog Evanđelja. Tako je u Lk. 11,2 (Molitva Oče naš) dodan dio iz Mt. 6,10 ("Budi volja tvoja"), jer se kod Luke odmah prelazi s dolaska Kraljevstva na kruh naš svagdanji.
- e. sjedinjavanje različitih čitanja (tzv. konflacija).
- f. Neki su stariji rukopisi u Dj. 2,47 čitali da su vjernici u hramu *hvalili* Boga, dok su drugi isto tako cijenjeni rukopisi imali *slavili* Boga. Razmišljajući kojemu bi čitanje dali prednost, neki kasniji rukopisi donose *hvalili i slavili*.
- g. doktrinarne – kada bi se tekst učinio doktrinarno sumnjivim, unijela bi se prepravka koja bi "ispravila zabludu". Primjer dodatka u 1. Mojs. 2,2 "I svrši Bog do sedmoga dana".

Već se prevodiocima Septuaginte činilo nepriličnim da je Bog nešto radio i sedmoga dana. Kada se tekst bolje razmotri vidimo da nam Mojsije hoće reći kako je Božji počinak, blagosiljanje i posvećenje subote zapravo dovršenje stvaralačkog djela, a ne nešto nepovezano sa stvaranjem. U tom će smislu Isus reći da je Bog *stvorio* subotu.

U Novom zavjetu imamo Jov. 7,8: "Ja još neću otići na praznik ovaj".

Prevodioc je pomislio da nas izvorni tekst navodi na grešnu misao: ili je Isus slagao učenike da neće otići na praznik (a ipak je otišao) ili je tako zaista mislio, pa se predomislio. A laganje i predomišljanje nemaju veze sa Sinom Božjim. Ipak, i bez učitavanja ovoga *još* možemo izbjeći obje oštrice. Isus na sebi svojstven način želi reći da on ne ide na praznik radi praznika, nego radi svoga poslanja.

Lk. 23,32 – zamjena poretka riječi kako bi se izbjeglo "i druga dva zločinca". Zanimljivo je da ovdje griješi novi prijevod koji kaže "Vodili su i drugu dvojicu, zločinca", što se u grčkom postiže jednostavnom promjenom u redu riječi (kod nas se mora i dodatno deklinirati). Luka ovim tekstom, koji ne treba premetanja, samo želi reći da je Isus kao zločinac odveden na krst.

Nije slučajno da na marginama jednog rukopisa čitamo *Budalo, ne diraj staro čitanje*. Iako se nekim pobožnim, ali nedovoljno teološki naobrazovanim, prepisivačima novo čitanje činilo ispravnijim.

Zapazi riječi jednog od najvećih autoriteta svih vremena na području biblijskih rukopisa:

"Uprkos vrlo realnim mogućnostima kvarenja teksta tokom prepisivanja i stvarnog postojanja mnogih razlika među raznim rukopisima NZ, rad prepisivača NZ, gledano u cjelini, bio je obavljen s velikom brižljivošću i vjerodostojnošću. U stvari, procijenjeno je da supstancijalnih varijacija ima u svega hiljaditom dijelu cjelokupnog teksta." *Fenton J. A. Hort*

Kritički tekst Biblije

Šta je kritičko izdanje Biblije?

Najkraće govoreći, kritičko izdanje Biblije jeste ono koje uklanja sve greške u prepisivanju i razotkriva izvorni tekst. Tim se postupkom dobija tzv. *textus receptus*, odnosno prihvaćeni tekst. Svakako, ovako nešto uopšte nije lako napraviti: kako ja uopšte znam koje je čitanje ispravno? Postoje riječi ili izrazi koji imaju nekoliko mogućih čitanja i teško je odgonetnuti koje je ono pravo, kakvo je izišlo iz pera biblijskog pisca.

Međutim, iako to nije lako odgonetnuti, ne radi se o nemogućoj misiji. Cjelokupni posao izgleda otprilike ovako:

- Zbog obima posla, mora se sastati više naučnika, odnosno više naučnih ekipa iz različitih oblasti.
- Prikuplja se i analizira sva postojeća rukopisna građa.
- Donose se strogi kriterijumi prihvatanja ispravnog čitanja.
- I tek onda se prelazi na posao koji traje decenijama, tokom kojih se dobija sve čišći i čišći tekst.

Svakako, jedno je raditi na Starom zavjetu, drugo na Novom. Nikada neće isti čovjek raditi i na jednom i na drugom području.

Kritički tekst Starog zavjeta

Hebrejski tekst danas pisan je na osnovu aramejskog kvadratnog pisma iz oko 100. g.n.e. Masoreti su ovome pismu postepeno dodavali znake za samoglasnike i interpunkciju što je konačno standardizovano u vrijeme ravija **Aaron ben Mošea ben Ašera iz Allepa** (oko 930. g.). Na osnovu njega je grupa naučnika na čelu s **Rudolfom Kittelom** sastavila tzv. **Biblia Stuttgartensia** (1929-37), koja se smatra kritičkim izdanjem Starog zavjeta. Rad na kritičkom izdanju nastavili su i brojni drugi naučnici, koristeći se stotinama hebrejskih rukopisa, u čemu sve presudniju ulogu imaju i ranije spomenuti qumranski spisi. Međutim, u kritičkom izdanju Starog zavjeta ulogu imaju i njegova antička izdanja na drugim jezicima (grčki, aramejski, sirijski, latinski).

Kritički tekst Novoga zavjeta

Prvi pokušaj izdavanja kritičkog izdanja Novoga zavjeta izveo je **Erazmo Roterdamski** 1516. Ovo je izdanje značajno samo po tome što je bilo prvo (tačnije prvo *objavljeno*), ali se zasnivalo na malom broju relativno loših rukopisa. Kasniji naučnici, poput već spomenutog Tischendorfa, Westcotta i Horta, Eberharda Nestlea, postigli su znatno pouzdanija izdanja grčkog Novog zavjeta.

Današnji oblik kritičkog teksta rezultat je rada grupe evropskih i američkih stručnjaka na čelu s **Kurtom Alandom** (i njegovom ženom Barbarom), i **Bruceom Metzgerom**, a nastavljaju se na rad Eberharda (i sina mu Erwina) Nestlea. Ovaj se rad zasniva na hiljadama rukopisa na grčkom jeziku (papirusi, unicipijali, lekcionari, minuskule, citati crkvenih otaca), kao i na brojnim ranim prijevodima na antičke jezike (latinski, sirijski, koptski, arminijski, gruzijski, etiopski, staroslavenski), u njihovim različitim podvrstama. Ukupno se radi o nekih 25000

rukopisa, što omogućuje pouzdanost kritičkog teksta kakvu nema niti jedan drugi spis tog perioda.

Razlike u rukopisima obuhvataju otprilike 1% teksta, a 90% tih razlika uopšte nisu supstancijalne prirode. Tamo gdje imamo bitnih razlika (a radi se o 0,1% teksta), imamo vrlo stroga [pravila](#) koja određuju prihvaćenost teksta. Ta su [pravila](#) prilično komplikovana za laika, no dovoljno je znati da pomoću njih bivaju razrješene praktično sve dvojbe o izvornom tekstu. Sve razlike u čitanjima donose se u fusnoti i nabrajaju se izvori koji podupiru jedno od mogućih (prosječno tri) različita čitanja. Prihvaćeni tekst dobija ocjenu od A (nedvojbena) do D (vrlo dvojbena). Posljednji su slučajevi najrjeđi i *nikada* ne sačinjavaju doktrinarni problem. Primjer teksta vrijednosti D je Rimljanima 14,19 gdje Pavle kaže "Težimo (imperativ, odn. konjunktiv) ili "Težimo" (indikativ) ili "Težite" (i u grčkom isti je oblik za indikativ i imperativ) "za onim što pridonosi miru".

Iz svih je ovih razmatranja potpuno jasno da nam savremena kritička izdanja Novoga zavjeta donose nepromijenjen i potpuno (99,9%) očuvan tekst kakav je bio napisan od strane novozavjetnih pisaca. Na ovome su polju skeptici definitivno izgubili bitku.

Kanon Svetoga pisma

Grčki izraz “kanon” označuje trsku ili štap za mjerenje, a u izvedenom smislu pravilo ili normu. Kanon se koristi i u značenju pravila vjere, a kanon Svetog pisma označuje zbirku spisa koje sačinjavaju pravilo vjere. U ovome smislu prvi koristi taj izraz *Origen* (185?-254?), koji je rekao da niko ne treba koristiti za dokazivanje nauka knjige koje nisu uključene u kanonizirana Pisma (*Komentar Mateja, dio 28*). *Atanazije* (293?-373) naziva zbirku spisa prihvaćenih od Crkve *kanonom*. Kada govorimo o kanonu, moramo govoriti zasebno o kanonu Starog kanonu Novoga zavjeta.

Kanon Staroga zavjeta

Kada otvorimo katoličko izdanje Staroga zavjeta, vidjećemo da se ono razlikuje od protestantskog izdanja jer posjeduje neke knjige, poglavlja i djelove kojih nema u protestantskom izdanju. Prvo ćemo primjetiti da se sve one pojavljuju jedino u Starom zavjetu, dok nema nikakvih razlika u kanonu Novoga zavjeta. Za razumijevanje te činjenice potrebno je prvo navesti različite kanone Starog zavjeta - jevrejski, protestantski, katolički i pravoslavni.

Jevrejski kanon

Prema svjedočanstvima Josipa Flavija, Talmuda (zbirke tumačenja Tore) i nepoznatog autora *Četvrte Jezdrine* (4Jezrda 14,37-48), na prijelazu iz stare u novu eru Jevreji imaju uobličen kanon sastavljen od 24 knjige. One se dijele u tri odsjeka:

1. Zakon (*tora*) - 5 Mojsijevih knjiga.
2. Proroci (*n^ebi'im*), koji se dijele na:
  - a. četiri ranija proroka: Isus Navin, Sudije, Samuilo (obje knjige) i Carevima (obje knjige).
  - b. četiri kasnija proroka: Isaija, Jeremija, Jezekilj i Male proroke (svih 12 u jednoj knjizi).
3. Spisi (*k^etubim*) - 11 ostalih knjiga: Psalmi, Jov, Priče, Ruta, Pjesma nad pjesmama, Propovjednik, Plač, Jestira, Danilo, Jezdra/Nemija (u jednoj knjizi) i Dnevnik (obje knjige).

Protestantski kanon

Protestantski kanon se razlikuje od jevrejskog samo u formalnom, a ne u sadržinskom smislu. Konkretno, razlike su u brojanju knjiga i podjeli:

1. *brojanje knjiga*. Protestanti prihvataju 39 spisa, odnosno dijele određene jevrejske knjige na nezavisne spise. Tako su Samuilo, Carevi, Dnevnik i Jezdra/Nemija podijeljeni na 1. i 2. Samuilovu (Careva, Dnevnika) i Jezdru i Nemiju. Mali proroci su raspodjeljeni u 12 odvojenih knjiga (Osija, Joilo, Amos, Avdija, Jona, Mihej, Naum, Avakum, Sofonija, Agej, Zaharija i Malahija). Time dobijamo broj knjiga za 15 veći od jevrejskog, ali radi se o istim spisima.
2. *podjela*. Protestanti, kao i Jevreji, dijele Stari zavjet na tri dijela, ali ih drugačije nazivaju, stavljaju u drugačiji poredak i različito svrstavaju u njih određene knjige. Protestanti dijele

knjige na Zakon, Istorijske i poučne spise i Proroke. Tako posljednja knjiga Starog zavjeta nije (Druga) Dnevnika, nego Malahija.

Razlike su u svrstavanju knjiga u posljednje dvije grupe:

- a. raniji proroci su svrstani u poučne spise.
- b. proroci se dijele na četiri velika i dvanaest malih.
- c. Danilo se svrstava u velike proroke, a ne u poučne spise.

UPOREĐENJE JEVREJSKOG I PROTESTANTSKOG KANONA

JEVREJI		PROTESTANTI	
ODSJEK	KNJIGE	KNJIGE	ODSJEK
1. ZAKON	Petoknjižje	Petoknjižje	1. ZAKON
2. PROROCI	<p><u>raniji</u>: Isus Navin, Sudije, Samuilo, Carevi</p> <p><u>kasniji</u>: Isaija, Jeremija, Jezekilj, Mali proroci,</p>	Isus Navin, Sudije, Ruta, 1. i 2. Samuilova, 1. i 2., Carevima, 1. i 2. Dnevnika, Jezdra, Nemija, Jestira, Jov, Psalmi, Priče, Propovjednik, Pjesma nad pjesmama	2. POUČNI SPISI
3. SPISI	Psalmi, Jov, Priče, Ruta, Pjesma nad pjesmama, Propovjednik, Plač, Jestira, Danilo, Jezdra/Nemija, Dnevnik	<u>veliki proroci</u> : Isaija, Jeremija, Jezekilj, Danilo, <u>mali proroci</u> : Osija, Joilo, Amos, Avdija, Jona, Mihej, Naum, Avakum, Sofonija, Agej, Zaharija i Malahija	3. PROROCI

Katolički kanon

Biblija Kršćanske sadašnjosti (kao i novoj verziji, tzv. *Jerusalemska biblija*), posjeduje sledeće knjige kojih nema u protestantskom kanonu: Tobiju, Juditu, Prvu i Drugu o Makabejcima, Knjigu Mudrosti, Knjigu Sirahovu i Baruhovu knjigu. Osim ovih knjiga imamo dijelove i poglavlja u Danilovoj knjizi (*Azarjina molitva* u 3. poglavlju, zatim poglavlja 13. i 14.), kao i dijelove u Knjizi o Jestiri (*Mordokajev san na početku knjige*, *Ahasverova poslanica protiv Jevreja* između 3,13 i 14, *Mordokajeva molitva* na kraju 4. poglavlja, *Jestira pred kraljem* u 5,1-3, *Ahasverov ukaz u korist Jevreja*, između 8,12 i 13, *dodatak o Purimu* - između 8,19 i 20, te *Mordokajevo prisjećanje* i *napomena prevoditelja* - nakon u hebrejskom tekstu završnog stiha 10,3). Katolici za ove spise koriste naziv *deuterokanonski* spisi, što znači samo to da je bilo izvjesne neodlučnosti glede njihova prihvaćanja, ali ne i to da su manje autoritativni od tzv. *protokanonskih* spisa, koji su primljeni bez većeg preišljavanja.

Protestanti, pak, za deuterokanonske spise koriste naziv *apokrifi*, što znači da uopšte ne spadaju u kanon Svetog pisma. Luther je za njih rekao da su to “knjige koje se ne smatraju jednakim Svetom pismu, ali su probitačne i dobre za čitanje.” S druge strane, katolici naziv “apokrifi” koriste za brojne spise međuzavjetnog perioda, koji su pisani sa stanovišta judaizma, a lažno su pripisivani raznim patrijarsima (na primjer, *Enohova knjiga*). No, ono što katolici nazivaju apokrifima, protestanti nazivaju *pseudoepigrafima*.

Katolici su konačno odredili svoj kanon na četvrtom zasjedanju Trentskoga koncila 8. aprila 1546.

U zaključku će to značiti da katolički kanon Starog zavjeta obuhvata 46 spisa.

pravoslavni kanon

Katoličkom kanonu od 46 knjiga, pravoslavni nadodaje još tri knjige: 2. i 3. *Jezdrinu*, i 3. *Makabejcima*. Šesto poglavlje *Baruhove knjige*, tzv. *Poslanicu Jeremijinu*, izdvajaju kao posebnu knjigu, što onda sveukupno čini 50 knjiga Starog zavjeta. Uzgred, grupu knjiga 1. i 2. Samuilova, te 1. i 2. Carevima, pravoslavni su preimenovali u četiri knjige *O carevima*.

DODATAK:

UPOREDNI PREGLED STAROZAVJETNOG KANONA U HRIŠĆANSTVU

CRKVA	PROTESTANTI	KATOLICI	PRAVOSLAVNI
ZAKON	Petoknjižje	Petoknjižje	Petoknjižje
ISTORIJSKI I POUČNI SPISI	Isus Navin,. Sudjei, Ruta, 1. i 2. Samuilova, 1. i 2. Carevima, 1. i 2. Dnevnika, Jezdra, Nemija, Jestira, Jov, Psalmi, Priče, Propovjednik, Pjesma nad pjesmama	Isus Navin,. Sudije, Ruta, 1. i 2. Samuilova, 1. i 2. Carevima, 1. i 2. Dnevnika, Jezdra, Nemija, <i>Tobija</i> , <i>Judita</i> , Jestira, (+ <i>dodaci</i>), <i>Prva o</i> <i>Makabejcima</i> , <i>Druga o</i> <i>Makabejcima</i> , Psalmi, Jov, Priče, Propovjednik, Pjesma nad pjesmama, <i>Knjiga</i> <i>mudrosti</i> , <i>Knjiga</i> <i>Sirahova</i>	Isus Navin,. Sudije, Ruta, 1. i 2. Carevima, (=1. i 2. Samuilova), 3. i 4. Carevima (=1. i 2. Carevima), 1. i 2. Dnevnika, Prva Jezdrina (=Ezra), <i>Druga Jezdrina</i> , <i>Treća Jezdrina</i> , Nemija, <i>Tobija</i> , <i>Judita</i> , Jestira, (+ <i>dodaci</i>), <i>Prva o</i> <i>Makabejcima</i> , <i>Druga o</i> <i>Makabejcima</i> , <i>Treća o</i> <i>Makabejcima</i> , Psalmi, Jov, Priče, Propovjednik, Pjesma nad pjesmama, <i>Knjiga</i> <i>mudrosti</i> , <i>Knjiga</i> <i>Sirahova</i>

<p>PROROCI</p>	<p><u>veliki proroci:</u> Isaija, Jeremija, Plač, Jezekilj, Danilo</p> <p><u>mali proroci:</u> Osija, Joilo, Amos, Avdija, Jona, Mihej, Naum, Avakum, Sofonija, Agej, Zaharija i Malahija</p>	<p>veliki proroci: Isaija, Jeremija, Plač, <i>Baruh, Jezekilj, Danilo (+dodaci)</i></p> <p><u>mali proroci:</u> Osija, Joilo, Amos, Avdija, Jona, Mihej, Naum, Avakum, Sofonija, Agej, Zaharija i Malahija</p>	<p>veliki proroci: Isaija, Jeremija, Plač, <i>Jeremijina Poslanica, Baruh, Jezekilj, Danilo (+dodaci)</i></p> <p><u>mali proroci:</u> Osija, Joilo, Amos, Avdija, Jona, Mihej, Naum, Avakum, Sofonija, Agej, Zaharija i Malahija</p>
----------------	---	--	--

Kanon Novoga zavjeta

Kada se radi o novozavjetnom kanonu, ovdje nemamo razliku između katoličkog, pravoslavnog i protestantskog kanona (naravno, Jevreji ne prihvataju Novi zavjet). No, treba nešto reći o istrijskom razvoju kanona.

Istorijat kanona Novoga zavjeta

Hristovi apostoli su započeli s usmenim predanjem jevanđelja, da bi se kasnije ukazala potreba za pisanim oblikom naučavanja. Prve spise zasigurno je napisao apostol Pavle (1. Solunjanima ili Galatima); teško je utvrditi hronologiju svih novozavjetnih "knjiga", no većina njih nastaje do početka sedamdesetih godina I. v., da bi se s pisanjem Novog zavjeta završilo negdje sredinom devedesetih godina (uz malo razmišljanje da li je posljednji spis bilo Otkrivenje ili možda Jovanovo jevanđelje). Svi nastali spisi potom slobodno kruže po crkvama i smatraju se autoritativnim: već apostol Petar poznaje i preporučuje Pavlove spise (2Pt. 3,15-16); Luka na početku spominje pokušaje sređivanja pripovijedanja "o događajima što su se dogodili među nama", što nas upućuje na ranija jevanđelja. Sigurno je da se Isusove izjave prenose od početka, no to ne mora značiti da je postojala neka zasebna zbirka Isusovih izreka koja služi kao izvor (njem. *quelle*, otud i oznaka Q) jevanđelistima. Stoji i činjenica da ima Isusovih izreka koje nisu zapisane u jevanđeljima, što zapravo eksplicitno tvrdi i Jovan 21,25. Tako nalazimo izvan četiri jevanđelja neke Isusove izreke - najpoznatija je u Djela 20,35: "Blaženije je davati nego primati".

Odluka o kanonu novoga zavjeta nije došla odmah čim je završeno s pisanjem novozavjetnih spisa. Nije bilo niti nekog posebnog crkvenog sabora koji je proglasio konačni kanon. Određivanjem kanona rana Crkva počinje se baviti tek kada je bila izazvana određenim pojavama unutar Crkve:

1) pojavom brojnih apokrifnih spisa, koji su se pozivali na apostolski autoritet. Među njima su najpoznatija bila *Učenja (Didache)*, *Hermin Pastir*, *Barnabina poslanica* i *Jevanđelje po Petru*. Bilo je crkava koje su i ove spise ubrajale u kanon, što je izazivalo određene pomutnje. Apokrifa je bilo na desetine i većina njih su nosila pečat gnosticizma, koji je hrišćansko učenje tumačio sa stanovišta grčke mističke filozofije.

2) pojava neprihvatljivih tumačenja kanona. Posebno se to odnosi na Marciona (oko 150. g.) koji je kanonskim smatrao samo Lukino Jevanđelje, Pavlove poslanice (i to preokrojene po Marcionovoj mjeri) i svoj spis *Antiteza*.

3) rasprave po pitanju nekih spisa koje danas čine kanon Novoga zavjeta, prije svega poslanice *Druga Petrova*, *Druga* i *Treća Jovanova*, *Judina*, te *Otkrivenje*.

Proces kanonizovanja možemo pratiti još od prvih postapostolskih otaca *Ignacija* i *Polikarpa*, s početka II. v. Posebno je značajan tzv. Muratorijev fragment s kraja II. v. (Muratori je čovjek koji je pronašao fragment u Milanskom samostanu 1740).

Bez obzira na sva, dotada iznijeta razmišljanja, jasno je prema svjedočanstvima historičara Euzebija i crkvenog oca Atanazija da tokom IV vijeka Crkva posjeduje upravo onaj kanon Novog zavjeta kakvog ga i danas posjedujemo.

podjela Novoga zavjeta

Ona je analogna podjeli starog (u hrišćanskom kanonu):

1. Na mjestu Tore imamo *Jevanđelja*. Iako je o Isusu bilo napisano više desetina knjiga, Crkva je prihvatila samo *Mateja, Marka, Luku* i *Jovana*. Treba primjetiti da njihov poredak nije nužno hronološki.

2. Postoji i grupa *istorijskih i poučnih spisa*. U istorijske ubrajamo samo *Djela Apostolska*, dok poučne spise čine 21 poslanica. *Poslanice* se pak dijele na *Pavlove* (14 poslanica) i 7 katoličkih (odnosno, opštih): Jakov, dvije Petrove, tri Jovanove i Juda.

3. Posljednji dio Novoga zavjeta je proročki spis *Otkrivenje Jovanovo*.

Sve ukupno, imamo 27 spisa Novoga zavjeta.

Apokrifi Staroga zavjeta

Kanoničnost svetih spisa

Može se učiniti čudnim zašto su određeni spisi prihvaćeni, a zašto nisu prihvaćeni neki drugi (osobito zašto protestanti ne prihvataju spise koje katolici i/ili pravoslavni drže takođe kanonskim). Ovdje se radi o dva pitanja, komplementarna ali različita. Takođe, odgovor nije istovjetan po pitanju Starog ili Novog zavjeta.

Kanoničnost starozavjetnih spisa

U starozavjetni kanon ušli su spisi koji nose pečat proročkog autoriteta. To znači ili da su ih pisali proroci, ili da su autentični zapisi o djelovanju proroka. Proročki autoritet ne nose samo one knjige koje imaju naslove "knjiga proroka". Mojsije, Isus Navin, Samuilo, Solomun, David, te brojne izrailjske sudije, takođe su bili proroci, jer su prenosili narodu Božje objave ili vodili narod po Božjem otkrivenju. Proročka služba u Izraelu temeljila se na uzdizanju Tore (Mojsije se smatra najvećim prorokom - Pnz. 31,10)

nekanonski starozavjetni spisi

Jevreji u dijaspori su se držali tzv. aleksandrijskog kanona, tj. grčkog prijevoda starozavjetnih spisa koji je u sebi sadržao i spise kojih nije bilo u jevrejskom kanonu. Sabor u Jamniji je poseban naglasak stavio na činjenicu da spomenuti spisi (*Judita*, *Tobija* i drugi već spomenuti) ne nose proročki autoritet (ili ga lažno prisvajaju, kao *Baruh*). Druga je činjenica bila da ova djela nisu postojala u jevrejskim rukopisima, premda za neka od njih (poput *Siraha*) znamo da izvorno jesu bila napisana na jevrejskom, ali nisu i sačuvana na jevrejskom.

Ova argumentacija svakako je temeljna, ali treba dodati još neke razloge zbog kojih protestanti ne prihvataju apokrifne/deuterokanonske spise. Treba primjetiti da nema svaki spis sve nabrojane probleme, ali opet svaki od njih ima previše nedostataka da bi ga jevreji i protestanti mogli uvrstiti u kanon:

1. *Ne podupire se inspiriranost spisa* - pisci nigdje ne nagovještaju da prenose Božju autoritativnu poruku; nekad upravo tvrde suprotno.

Druga Makabejcima završava nekom vrstom isprike čitaocima; Sirah govori o svojoj knjizi kao prijevodu njegovog djeda Isusa, koji se bio našao pozvanim da napiše što god poučno. U svakom slučaju, to se suproti autoritativnosti starozavjetnih spisa i nimalo ne podsjeća na "riječ Jahvinu".

2. *Istorijske netačnosti* - ne samo da pisci nisu očevici opisanih događaja, nego je očito da nemaju nikakav istorijski dokument ili predanje na osnovu koje grade svoje pripovijedanje. Njihova netačnost katkad se može nazvati lažju.

Tobit tvrdi da je radio kao upravitelj na Salmanasarovom dvoru, da bi potom iznio podatak "kada Salmanasar umrije, zacari se umjesto njega Senaherib, njegovi sin." (Tobija 1,15). No iz istorije znamo da je Salmanasara (V) zamijenio Sargon II (721-705), koji nije bio ni u kakvom srodstvu sa Salmanasarom. Tek Sargona zamjenjuje njegov sin Senaherib. To je nedopušteno velika rupa u sjećanju čovjeka koji sebe naziva neposrednim očevicom. Pisac *Judite* Nabukodonozora smješta u Ninivu i proglašava kraljem Asiraca, no iz istorije je

poznato da je još Navuhodonosorov otac Nebopolasar razorio Ninivu i istrijebio Asirce. Istorijskih netačnosti ima i na drugim mjestima, ovo su samo najkarakterističnije.

3. *Teološke greške*. Činjenica je da se mnoge teze iz apokrifnih spisa najblaže rečeno ne uklapaju u učenje Starog zavjeta, a kasnije ni u Isusovo učenje (koje se oslanja na Stari zavjet). Najopštije govoreći, apokrifni/deuterokanonski spisi izlažu već razvijeno judaističko učenje (uz mnoštvo praznovjerica), dakle upravo ono učenje s kojim se tako otvoreno i oštro sukobljavao i sam Isus.

Ne mogu se detaljno nabrojati sve pogreške, ali ih je moguće uopšteno podijeliti u nekoliko osnovnih grupa: 1. iskupljenje dobrim djelima, što je temeljno judaističko učenje. Njega nalazimo u Tobija 4,10 gdje se govori o oslobođenju od smrti davanjem milostinje. 2. monasticizam i asketizam – Judita (8,4-8) se povukla u osamu nakon smrti svoga muža i postila svim danima osim subote i blagdana. Ovakav oštri zakon o postu nespojiv je sa Starim zavjetom (i zdravim razumom). 3. osvetoljubivost – Judita hvali Simonov pokolj Sihemljana (Post. 34), iako je jasno da ovo djelo ne nailazi na Božje odobrenje (vidi 1. Mojs. 49,5-7). Upravo suprotno, Bog zahtijeva balans prijestupa i kazne (Post. 21,24-25). 4. laganje – u Tobija 5,4-13 anđeo Rafael (navodno jedan od svetih anđela) se lažno predstavlja. Judita od Boga praktički traži snagu za laž (9,13). 5. ograničenost spasenja – Knjiga mudrosti 3,16 uči da se neće spasiti nezakonito rođena djeca, iako u Sudije 11,1 imamo primjer Jiftaha kojega Bog određuje za sudiju. 6. praznovjerice – dovoljno je pročitati kako je Tobit oslijepio (Tobija 2,9-10) od ptičjeg izmeta, ili samo malo dalje (3,8) o zloduhu Asmodeju koji je pobio sedam muževa nesretne Sare i shvatiti o kakvom se praznovjerju radi. 7. čaranje – lijek koji preporučuje anđeo Rafael (inače se ne spominje nigdje više u Bibliji) u Tobija 6,1-9 jest zapravo čista vradžbina, suprotna jasnoj Božjoj naredbi u 3. Mojs. 19,26. 8. prepostojanje duše – Mudrost 8,19-20: "Imao sam dobru dušu, ili bolje: jer bijah dobar ušao sam u tijelo bez ljage", donosi ideju kojoj nema mjesta ni u kakvoj biblijskoj teologiji. 9. molitva za mrtve – u 2Mak. 12,42-46 Juda Makabejac prinosi žrtve pokajnice za mrtve vojnike koji su bili potajni idolopoklonici. Ovo je postalo temelje učenja o čistilištu i molitvi za mrtve, iako se ni ovdje ne spominje riječ "čistilište".

Apokrifi Novoga zavjeta

Kanoničnost novozavjetnih spisa

I ovdje se bavimo dvostrukim pitanjem: koji su razlozi prihvatanja navedenih 27 spisa Novoga zavjeta i odbacivanja mnogih drugih spisa (o čijem se odbacivanju slažu sve hrišćanske zajednice).

Osnovni uslov prihvatanja spisa u kanon bio je apostolski pečat. Svi pisci novozavjetnih spisa bili su ili apostoli (Matej, Jovan, Petar, Pavle) ili iz njihovog neposrednog kruga (Marko, Luka, Juda i Jakov). Iako je pitanje šta sve u sebe obuhvata naziv apostol, ipak je jasno da se radi o očevicima Isusovog života (osim Pavla, ali koji kasnije ima viziju Hrista), koji su bili poslani (grč. apostolos znači poslanik) od samoga Isusa da šire Jevanđelje. Crkva je pomno ispitivala sve spise koji su za sebe tvrdili da su apostolski i odbacivala je sve one koji nisu imali dokazano porijeklo, odnosno potvrđenu predaju iz apostolskih vremena. Dodatni test za provjeru svih "pretedenata" na kanoničnost bilo je njihovo učenje, koje se moralo slagati s priznatim kanonskim spisima. Uglavnom, svim odbačenim spisima, iako ponekad pravovjernim, nedostajao je upravo apostolski pečat, dok je većina njih svojim učenjem duboko zastranila s pozicije apostolske nauke.

Novozavjetni apokrifi

Oni se sastoje od mnoštva knjiga, svih novozavjetnih vrsta – jevanđelja, djela, poslanica i apokalipsi - od kojih neke potiču još iz 2. vijeka (većina iz znatno kasnijih). Njihova je uloga bila dvostruka – ili da se istakne neka hrišćanska doktrina (što je često znalo dovesti i do uvođenja neke nehrišćanske doktrine) ili da se zadovolji radoznalost čitalaca novozavjetnih spisa opširnim detaljiziranjem događaja opisanih u Novom zavjetu (posebno Isusovog djetinjstva, Marijinog začeca, sudbine dvojice razbojnika i sl.). Neki apokrifni spisi zadržavaju ranohrišćansku doktrinu (ali nemaju apostolski pečat); drugi skreću u raznovrsne hereze (gnostičke ili sektaške prirode), ponekad prelazeći i granice osnovne pristojnosti i dobrog ukusa. Svima njima nedostaje istorijske utemeljenosti, osim u onim detaljima gdje postoji slaganje s kanonskim spisima.

Apokrifna Evanđelja

Obično se dijele na :

1. Evanđelja o Isusovim roditeljima i Isusovom djetinjstvu, kojima se želi nadomjestiti šturi opis ovih tema u Mateju, Marku i Luki (Jovan nema ništa o tome). Najpoznatija su Protoevanđelje Jakovljevo, Tomino evanđelje djetinjstva, Pseudo-Matejevo evanđelje, Uznesenje Marijino, Istorija Josipa tesara i Arapsko-armenijska jevanđelja o Isusovom djetinjstvu.

Protoevanđelje Jakovljevo govori o Marijinom rođenju od ostarjele majke Ane i bogatog Joakima. Slično malom Samuilu, trogodišnju Mariju dovode u hram, gdje je hrane anđeli sve do dvanaeste godine, kada je po čudesnom izboru zaručena za Josipa. Josip je udovac sa sinovima iz prethodnog braka. Kada Josip otkrije da je Marija u šestom mjesecu trudnoće, poju vodu očišćenja (vidi Brojevi 5,11-31). Isus se rađa u pećini, Mariju porađa jevrejska babica a Saloma potvrđuje da je Marija djeвица. U posljednjim poglavljima Irod ubija Zahariju, oca Jovana Krstitelja, a sam Krstitelj izbjegava tu sudbinu bijegom u planine.

Tomino jevanđelje djetinjstva prikazuje Isusa u dobu od pet do dvanaest godina. Petogodišnji Isus uspijeva napraviti 12 glinenih vrabaca koji čudesno polijeću. Kada mu sin Ane pisara prolje vodu iz posude, Isus ga proklinje: "Ti drski, bezbožni glupane!". Dječak koji se slučajno sudario s Isusom pada mrtav. Oni koji ga optužuju gube vid. Mali Isus pomaže poočimu tesaru čudesno proširujući grede do željene veličine.

Pseudo-Matejevo evanđelje donosi neke anegdote iz puta po Egiptu: palmino drvo se saginje da bi Marija uzabrala plodove, put od trideset dana oni uspijevaju prevaliti za jedan dan, 365 idola u poganskom hramu padaju pri ulasku Marije i djeteta.

U drugim jevanđeljima o Isusovom djetinjstvu navodi se svjedočanstvo babice s Isusovog rođenja da Isus nije imao težinu kao druge bebe i nije plakao; na putu u Egipat Marija i Isus susreću dva razbojnika, Tita i Dimaha, kojima beba Isus proriče da će za trideset godina biti razapeti s njim, i to koji na kojoj strani (Dimah je onaj koji je priznao Isusa). Vaznesenje Marijino donosi izvještaj o čudima vezanim uz tijelo mrtve Marije, koje kasnije oživljuje i biva preneseno u raj.

2. Jevanđelja Isusove muke i vaskrsenja

Najvažnije je **Petrovo jevanđelje**, koje je bilo u širokoj upotrebi kod ranih hrišćana krajem II. vijeka. Isus je prikazan kao onaj koji nije osjećao nikakav bol prilikom raspeća. Stražari na grobu ujedno su svjedoci vaskrsenja: dvojica čije glave sežu do neba vode jednoga čija glava nadrasta nebesa. Jevanđelje Nikodimovo govori da je Veliko vijeće nakon vaskrsenja priznalo da je Isus vaskrsao; rimske zastave se klanjaju pri Isusovom ulasku kod Pilata; Isusu u prilog svjedoče Nikodim i Berenika (Veronika), koju je Isus izliječio od tečenja krvi; razbojnici razapeti s Isusom jesu Disma i Gesta, a vojnik koji je kopljem probô Isusa jeste Longin. Isus silazi u donji svijet, strašeći Sotonu i odvevši sa sobom vjernike, uključujući Adama i pokajanog razbojnika Dismu. Neki detalji ovog jevanđelja doveli su do kanonizacije Pilatove žene Prokle u Grčkoj pravoslavnoj crkvi i do proslave Dana svetog Pilata u Etiopskoj pravoslavnoj crkvi.

3. Jevrejsko-hrišćanska jevanđelja

Najpoznatija su **Jevanđelje Nazarena**, **Jevanđelje Ebionita** i **Jevanđelje Jevreja**. Prva dva predstavljaju prerađene verzije Matejevog jevanđelja. Prema jevanđelju Nazarena čovjek sa suvom rukom (Mt. 12,10) je bio klesar; Isus nalaže učenicima da praštaju 70 puta 7, dodajući da je i u spisima Starog zavjeta bilo pogrešnih tekstova; bila su dva bogata mladića, a od tri sluge s talentima jedan je umnožio bogatstvo, drugi je sakrio talenat a treći ga potrošio s bludnicama i sviračima. U Jevanđelju Ebionita, koji su bili jevrejski hrišćani iz Transjordanskih oblasti, govoreći o Krstiteljevoj ishrani, a u skladu sa svojim strogim vegetarijanstvom zamjenjuju riječ "skakavac" (grč. akris), s riječju "kolač" (grč. enkris). Nema izvještaja o rošenju, jer su negirali Isusovo rođenje od djevice.

4. Jeretička jevanđelja

Radi se uglavnom od gnostičkim jevanđeljima – samo za gnostika Bazilida postoji podatak o 24 prikupljena evanđelja. Osim ovih, najpoznatija su Evino jevanđelje, Jevanđelje Jude Iskariotskoga, Jevanđelje Egipcana i brojna Vartolomejeva jevanđelja.

(5. Taino jevanđelje)

Radi se o rukopisu koji spominje tajno Jevanđelje po Marku, koje je ovaj napisao u Aleksandriji nakon Petrove smrti u Rimu. Po svemu sudeći, posjedovalo je elemente magijskog i erotskog, te se očito radi samo o još jednom apokrifnom evanđelju.

Apokrifna Djela

Pripisivana su uglavnom apostolima Pavlu, Andriji, Petru, Jovanu, a ponekad i Filipu, Tadiji i Mateju.

Djela Pavlova donose u prvom dijelu dogodovštinu izvjesne Tekle iz Ikonija, koja je toliko očarana Pavlovim propovijedanjem djevičanstva da odbija udati se za svog zaručnika, koji potom Pavla privodu prokonzulu. Tekla posjećuje Pavla i osuđena je na spaljivanje, no vatra se čudesno gasi. Ona postaje Pavlova pratilja i uprkos mnogim iskušenjima ostaje doživotna djevica. U drugom dijelu imamo Treću Korinćanima jeste poslanica koju Korinćani šalju Pavlu, zatočenom u Filipima (zbog uticaja na neku Stratoniku) i u kojima se oni pod uticajem lažnih učitelja odriču proročkog autoriteta, Božje svemoći, vaskrsenja tijela, stvaranja čovjeka i svijeta od Boga (svijet su stvorili anđeli) i Hristovim rođenjem u tijelu. Ožalošćeni Pavle na te hereze pruža oštre odgovore. Treći dio Djela Pavlovih govori o njegovom mučeništvu pod Neronom. Krvnik koji Pavlu odrubljuje glavu biva poprskan mlijekom umjesto krvi. Pavle se u viziji pojavljuje Neronu i njegovim časnicima, proričući im sud; prefekta i stotnika zadužene za Pavla krštavaju Luka i Tit.

Djela Petrova govore o tome da je Petar izliječio svoju nepokretnu ćerku da bi pokazao nevjernom posmatraču kako je to kadar učiniti, a potom joj opet vratio paralizu, da bi je sačuvao od okrutnog suda. Opširnije se opisuje sukob Petra i Simona Maga u Rimu, gdje se Petar čak služi jednim psom kako bi oslobodio Marcela kojega je svezao Simon mag. Završetak latinske verzije ovih Djela donosi priču o Petrovom bijegu iz Rima zbog prijetnji njegovom životu. On susreće Hrista koji ga upozorava da će se predati na još jedno raspeće ukoliko se Petar ne vrati u Rim. Petar se vraća u Rim, biva osuđen na smrt raspećem, i na vlastiti zahtjev, objašnjen mračnim simbolizmom, razapet s glavom na dolje. Marcel sahranjuje Petra, koji mu se potom javlja u viziji. Neron želi opšte progonstvo, ali ga vizija sprječava u tome.

U **Djelima Jovanovim** imamo prvo spominjanje slikanja svete slike (s Jovanovim likom). Istini za volju, Jovan se tom slikanju protivi. Inače se ova Djela smatraju najjeretičnijim od svih drugih apokrifnih Djela, jer su opterećena gnostičkim zabludama.

Djela Andrijina najviše se fokusiraju na njegovom zatočeništvu zbog nagovaranja izvjesne gospođe Maksimilije da se odvoji od svoga supruga, kako bi se oslobodila zemaljskih stvari. Zbog toga biva razapet i tri dana propovijeda s križa, odbivši ponuđenu aboliciju.

Apokrifne poslanice

Najistaknutije su **Poslanice Hrista i apostola**, **Treća Korinćanima** (u okviru Djela Pavlovih), **Laodikejcima**, **Poslanice Pavla i Seneke**, **Titova poslanica**, itd. Treba istaći **Poslanice Pavla i Seneke**, kojima se prenosi neopravdano uvjerenje da je stoički rimski filozof Seneka (čiji je rođeni brat bio Galion iz kanonskih Djela 15) bio tajni Pavlov učenik. Nedjeljnu poslanicu (iz VI. v.) je navodno lično Isus s neba bacio na mnoge oltare, optužujući hrišćane zbog kršenja nedjelje.

Apokrifna Otkrivenja

Najpoznatija Otkrivenja (Apokalipse) nazvane su po Jakovu, Pavlu, Petru, Stjepanu, Tomi i Djevici, Sibili, Isaiji i Jovanu. **Pavlovo Otkrivenje** nastavlja se na 2Kor. 12,1-4 gdje Pavle spominje svoje nebeske vizije. Pavle posmatra blaženstva pravednika i muke grješnika, lično sudjelujući na suđenju jednom pravedniku i jednom grješniku. Pravednici prebivaju u gradu, u čijem središtu David pjeva psalme, posebno tokom mise na zemlji. Na kraju grada nalazi se oblast tame, s ognjenim jezerom u kojem se prže izvjesni biskup koji je zanemario službu siromašnima, te sveštenik i đakon koji su prekinuli post. Grešnici mole Gavrila da posreduje za njih kod Isusa, te se njihove patnje olakšavaju nedjeljom. Ovo Otkrivenje je inače vrijedan dokument koji prikazuje popularne hrišćanske ideje IV. v.

Sibilina proročanstva jesu hrišćanske knjige pripisane paganskoj proročici, što su prije hrišćana već učinili Jevreji.

Prevođenje Biblije – stari prijevodi

Stari zavjet

Targumi

Tokom Vavilonskog ropstva (605-538.g.pr.Kr) Jevreji su praktično zaboravili hebrejski jezik i masovno su prihvatili aramejski. Toga radi rabini (vjerojatno još od vremena Jezdre) počinju stvarati prijevode (heb. *targum* znači »prijevod«) starozavjetnih tekstova na aramejski jezik. Ovi prijevodi inače sadrže i određene nadopune i komentare. Sačuvani su Targumi Petoknjižnja, Proroka i Spisa, od kojih niti jedan zasebno (niti svi oni zajedno) ne sadrže cjelokupni Stari zavjet.

Targumi su bili u upotrebi na bogoslužjenjima u sinagogi, i iz njih je propovijedao i Isus. Izuzetno su značajni za proučavanje Isusovog jezika i duhovnog svijeta Novoga zavjeta.

Grčki prijevodi

Najznačajniji antički prijevod Starog zavjeta bio je grčki prijevod, tzv. Septuaginta ("sedamdeset" – oznaka LXX), koja je nastajala postupno negdje od III v.p.n.e. pa do početka II v.n.e. Ona je prevedena za potrebe Jevreja u Egiptu, koji su zaboravili jezik svojih predaka i služili se grčkim, tada raširenim po cijelom helenističkom svijetu. Prema legendi, Septuaginta je nastala kao prijevod Petoknjižja u vrijeme Ptolomeja Filadelfijskog (285-246 p.n.e.) radom sedamdesetdvojice prevoditelja. Vjerojatno je tada zapravo samo započet rad (i to na Petoknjižju), dok su se ostale knjige, uključujući i apokrife, prevodile tokom narednih vijekova.

Činjenica je da su ovaj prijevod prigrlili rani kršćani, kojima je grčki bio bliži od izvornog hebrejskog. Mnogi starozavjetni citati u Novom zavjetu preuzeti su upravo iz Septuaginte, iako se počesto znaju razlikovati od originala (posebno u brojkama). I danas je živa diskusija o tačnosti Septuaginte, kao i o njegovom odnosu spram hebrejskog (masoretskog) teksta. Sigurno je da LXX počesto daje pogrešna tumačenja, nekad iz teoloških razloga, nekad iz jezičkih, budući da je prilično teško prevesti hebrejske izraze na grčki jezik. No sigurno je da se određene razlike između LXX i masoretskog teksta javljaju i zbog različitosti predaje (posebno kod brojeva, na primjer 2. Mojs. 1,4; vidi Dj. 7,), te ponekad savremeni tumači daju prednost nekim tekstovima Septuaginte. Ona takođe zna biti od značajne pomoći u razumijevanju nekih starohebrejskih izraza koji su davno iščezli iz upotrebe.

Osim Septuaginte, postojali su i drugi grčki prijevodi Starog zavjeta, koje su načinili Aquila, Symachus i Teodocion. Zajedno sa svojim korekcijama Septuaginte i hebrejskim tekstom, sakupio ih je ranohrišćanski teolog Origen u tzv. *Hexapli* (šest stupaca, za svaku verziju po jedan).

Ostali antički prijevodi Starog zavjeta

Ovdje govorimo samo o onim prijevodima koji su se bavili isključivo Starim zavjetom. Radi se zapravo samo o starosirijskim prijevodima, koji su nam sačuvani samo u tragovima kod drugih prijevoda.

Novi zavjet i cjelokupna Biblija

Za antičke pojmove vremena, ubrzo nakon završetka pisanja Novog zavjeta, počelo je s prevođenjem Biblije. Tokom drugog vijeka već postoje prijevodi na latinski (tzv. starolatinski prijevod) i sirijski (dijalekt aramejskog jezika). Bibliju na svom jeziku dobivaju egipatski hrišćani (Kopti, III.v.), Goti, Gruzijci i Etiopljani u IV.v., Armenci u V. v., a do IX. v. imamo i prijevode na arapskom, anglosaksonskom, nubijskom, njemačkom, francuskom i, za nas najznačajnije, djelom misionara Konstantina i Metodija, na staroslovenskom. Negdje iz tog razdoblja imamo i prijevod četiri jevanđelja na kineski. Svi ovi prijevodi imaju danas samo istorijsku vrijednost: preživljava još jedino starosirijski prijevod iz IV. v., tzv. *Peshitta*, koja služi u bogoslužjenju nestorijanaca, te ostalih hrišćana u Siriji, Iranu, Indiji, itd.

Vulgata

Nesumljivo najznačajniji prijevod jeste Jeronimov prijevod Biblije na latinski, tzv. *Vulgata* ("narodna"). Rimski biskup Damas je 384. godine naložio svom tajniku Jeronimu da napravi novi latinski prijevod Biblije. Jeronim je radi učenja izvornog jezika proveo godine u Vitlejemu i dovršio svoj rad do 405. g. Od apokrifnih knjiga Jeronim je preveo Tobiju i Juditu, te grčke dodatke Danila i Jestire, koje je jasno označio.

Jeronimova *Vulgata* zvaničan je prijevod Rimokatoličke crkve, premda treba reći da je ostalih pet apokrifnih knjiga dodano iz starolatinskog prijevoda. *Vulgata* je sve do savremenog doba bila temelj mnogim klasičnim prijevodima, dok se danas koristi uglavnom kao pomoćni izvor.

Koji prijevod odabrati?

Kako nastaje prijevod?

Stvaranje Biblijskog prijevoda spada u najteže prevoditeljske poduhvate. Onaj ko se lati tog posla mora znati izvorne biblijske jezike, zatim latinski i grčki, onda barem jedan svjetski jezik i, svakako, jezik na koji prevodi Bibliju; takođe mora imati dobro poznavanje Biblije i teologije. Budući da je teško naći čovjeka koji objedinjuje sve ove kvalitete, obično se radi o grupi stručnjaka.

Ova grupa prvo određuje šta se želi postići prijevodom – je li on namijenjen teolozima ili običnom narodu; treba li se čitati na liturgiji ili tokom putovanja; hoće li se odbraniti neki doktrinarni pogled ili objektivno iznijeti izvorno biblijsko učenje; itd. Zatim se određuje stav prema ranijim prijevodima – želimo li samo osavremeniti neki klasični prijevod (kao što je to učinjeno s *New King James Version*) ili stvaramo potpuno novi prijevod. Potom se počinje s prevođenjem, u čemu se koriste kritička izdanja Starog i Novog zavjeta, zatim Vulgata i Septuaginta, i neki od ranijih prijevoda (a to može biti i neki inostrani prijevod koji nam služi kao uzor). Nakon toga, prijevod ide na stilističko dotjerivanje i ujednačavanje, što znači barem još godinu dana mukotrpnog posla. Posljednju riječ imaju teolozi koji vrše reviziju prijevoda u skladu s načelima tumačenja teksta. Konačna revizija teksta čisti ga od slovnih grešaka, kojih u Bibliji ne bi smjelo nikako biti. I tek tada, nakon više godina (u slučaju francuskog teologa i prevoditelja Chouraquia sveukupno četrdeset), prijevod je spreman za štampu (što opet podrazumijeva mjesec rada i nadziranja).

Kriterijumi procjene prijevoda

Procjenjivanje prijevoda zahtijeva visok stupanj stručnosti, ali postoje kriterijumi kojima se i običan laik može koristiti kada želi odrediti kojim će se prijevodom koristiti.

1. I. Vrsta prijevoda

Postoje (ne samo kada se radi o Bibliji) dvije osnovne vrste prijevoda: ^a*doslovni*- koji se trudi za svaku riječ u originalu naći odgovarajuću riječ na jeziku prijevoda.

Svakako da to nije uvijek moguće napraviti, imajući u vidu jezgrovitost biblijskih jezika. Tako, na primjer, frazi “izvršiti djeversku dužnost” iz 1. Mojs. 38,8 odgovara jedna riječ u originalu (javem). No doslovni je prijevod onaj koji takva parafraziranja pravi samo onda kada nema drugog rješenja.

^b*dinamički* – koji se trudi biti što čitljivijim i često parafraziranjem objašnjava tekst. Ovakvi prijevodi znaju biti zanimljivi, ali treba biti svjestan da parafraziranjem najčešće znači tumačenje, koje ponekad može biti krivo.

Jedini pravi dinamički prijevod na našem jeziku jeste *Knjiga o Hristu* (Duhovna stvarnost, 1981.). U njemu imamo primjer “objašnjavanja” koja ustvari nameću određeno tumačenje. Na primjer, Kološanima 2,16: “Zato neka vas niko ne osuđuje zbog vašeg jela ili pića, ili zato što ne svetkujete razne jevrejske praznike, proslave mladine i subote.”. Izvorno, tekst glasi “Prema tome, neka vas nitko ne sudi zbog jela ili pića, ili zbog godišnjih praznika, ili mladina, ili subotâ.” Možemo primijetiti sljedeće dodatke u dinamičkom prijevodu: ¹“jevrejske” – vrlo čest dodatak u ovom prijevodu, previđa univerzalnost Starog zavjeta; ²“zato što ne svetkujete” – nameće se stav da su Kološani osuđeni od strane jeretičnih učitelja zato što ne

svetkuju ove praznike. Međutim, čitanjem originala vidimo i mogućnost da su Kološani osuđeni zbog načina svetkovanja ovih praznika, a ne zbog nesvetkovanja.

S druge strane, treba biti svjestan da i neki doslovni prijevodi znaju ponekad bespotrebno parafrazirati. Jedan od primjera nalazimo u prijevodu Kršćanske sadašnjosti – Rim. 3,20b. Izvorno, tekst glasi: “Jer kroz Zakon – spoznaja grijeha”, dok Rupčić prevodi: “Zakon, uistinu, služi samo točnoj spoznaji grijeha.” Pavle ne kaže da Zakon *služi samo tačnoj* spoznaji grijeha. Ovo nije jedini primjer Rupčićevih parafraza, posebno u slučaju apostola Pavla.

II. Noviji ili stariji prijevod

Prijevodi poput *King James Version* bili su bezpogovorni autoritet naraštajima hrišćana. Stoga je ponekad teško objasniti ljudima da se tokom vijekova unapređovalo u prevođenju Biblije i da su novi prijevodi po pravilu tačniji od starih. Novi prijevodi imaju sledeće prednosti nad starim:

¹*savremena kritička izdanja Biblije na jevrejskom i grčkom mnogo su tačnija od nekadašnjih*

S tim što treba imati u vidu da brojni stari prijevodi uopšte nisu ni koristili grčke ili hebrejske originale, što ih je činilo prijevodima prijevoda.

Erazmovo izdanje grčkog Novog zavjeta (koje je bilo osnova Luterovog prijevoda) temeljilo se na samo četiri manje vrijedna rukopisa; savremeno Aland-Metzgerovo izdanje temelji se na hiljadama vrijednih rukopisa. Tako u starim prijevodima, poput Rešetarove redakcije prijevoda Daničić-Karadžić i dalje imamo tekstove poput Djela 8,37, 1jovanova 5,7b, Matej 6,13b (“Jer je tvoje carstvo, sila i slava u vijek. Amin”), za koje danas pouzdano znamo da nisu spadali u originalni tekst.

²*danas mnogo bolje poznajemo biblijske jezike nego prije nekoliko vijekova*

Grčki jezik Novog zavjeta nije današnji grčki; kao što ni današnji hebrejski nije istovjetan sa starozavjetnim hebrejskim. Postoje biblijske riječi kojima je vremenom zaboravljeno značenje (nekima od njih nisu znali značenja čak ni antički prevodioci *Septuaginte*), tako da je potrebno puno jezičko-istorijsko-arheoloških istraživanja kako bi otkrili zaboravljeni smisao.

Jedna od takvih riječi svojevremeno je bila i hebrejska riječ *pim*, koja se nalazi samo u tekstu 1. Samuilove 13,21. Daničićev prijevod na tom mjestu nagađa: “Bijahu se zatupili raonici i motike i vile troroge i sjekire, i same ostane trebaše naoštriti.” Arheolozi su međutim razriješili ovu tajnovitu riječ – ona je ustvari bila mjera za težinu, otprilike 2/3 šekela. Stoga i *Kršćanska sadašnjost* donosi pravilno čitanje: “A cijena je bila dvije trećine šekela za raonike i motike, jedna trećina za oštrenje sjekire i nasađivanje ostana.”

³*savremeni su prijevodi razumljiviji savremenim čitaocima.*

Za ovo ne trebaju dalja objašnjenja. Dovoljno je samo susresti se s brojnim imperfektima i aoristima Daničić-Karadžićevog prijevoda, te brojnim arhaičnim konstrukcijama rečenica i izrazima, pa da pošteno priznamo kako je jednom prosječnom čitaocu prilično teško razumjeti ovako prevedene tekstove.

III. Pojedinac ili grupa

Vidjeli smo da je posao prevođenja preobiman da bi ga sasvim korektno u svemu obavio jedan čovjek. Stoga ćemo dati prednost prijevodu koji je proizvod grupe raznih biblijskih i jezičnih stručnjaka..

Dodatne napomene

Ovi iznijeti kriterijumi olakšaće savremenom čitaocu da izabere između više različitih prijevoda, ali treba imati u vidu da su sve ovo opšta pravila. Nipošto ne treba misliti da su savremeni prijevodi u svemu bolji od starijih. Naprotiv, i oni znaju imati određenih slabosti.

- a. *indoktriniranost*
- b. Prijevod je indoktriniran onda kada nam umjesto objektivnog prijevoda daje subjektivno tumačenje.

Dobar primjer nalazimo u Rupčićevom prijevodu Mateja 12,32: "...ali tko rekne što protiv Duha Svetoga, ne može mu se oprostiti ni na ovom svijetu ni na *drugome*." Riječ *drugome* (svijetu) implicira doktrinu o odlasku duše na drugi svijet nakon smrti. U originalu, nalazimo riječ *budućem* (ili *onom koji će doći*), što upućuje na Kristov dolazak, a ne na odlazak duše.

Ponekad, međutim, imamo slučajeve da stari prijevod tačnije prevodi određeni tekst. Na primjer, *Filibljanima* 2,6-7a Vuk prevodi: "Koji (Isus), ako je i bio u obličju Božijemu, nije se otimao da se isporodi s Bogom, nego je ponizio sam sebe..." dok Rupčić, braneci trinitarnu teologiju na pogrešnom mjestu, isti tekst prevodi: "On, božanske naravi, nije se ljubomorno držao svoje jednakosti s Bogom, nego se nije lišio..."

- c. *neujednačenost kakvoće stila*

Prijevod *Kršćanske sadašnjosti* nije uspio ujednačiti stil i popraviti mjesta koja nisu detaljno obrađena. Stil Psalama je detaljno izbrušen, dok u Petoknjižju *KS* znatno zaostaje za Daničićem, čije su rečenice zaokružene i dotjerane.

Zaključak

Na kraju treba reći da jednom laiku nije moguće razumjeti sve nijanse kvaliteta prijevoda, što mu zapravo nije niti potrebno. Svi prijevodi Biblije, uz sve razlike, ipak nam donose jednaku i nepromijenjenu biblijsku poruku. Pravi čitalac Biblije proučiće dobro sve dostupne prijevode, i u svakom od njih naći određene vrijednosti.

Nadahnuće i autoritet Biblije

Nadahnuće

Riječ »nadahnuće« prijevod je latinske riječi *inspiratio*, a ne nalazimo istovjetnu grčku ili hebrejsku riječ u Bibliji. Njoj najbližnju riječ nalazimo u *Druga Timotiju 3,16*: "Svako je Pismo od Boga nadahnuto" (*theopneustos* – što doslovno znači "bogoduhno"). Učenje o biblijskoj inspiraciji znalo je izazivati brojne teološke probleme i postavljati nas pred brojna pitanja, tako da možemo slobodno reći kako još nije dana posljednja riječ o toj temi. Ipak, mogu se podvući određeni stavovi:

1. Pavle u ovom tekstu prvenstveno misli na kanonske spise Starog zavjeta, jer se u njegovo vrijeme Novi zavjet tek piše i oblikuje, ali se njegov zaključak odnosi na sve kanonske spise: nadahnuti su svi biblijski spisi, što znači da nema nenadahnutih ili manje/više nadahnutih biblijskih spisa.
2. Nadahnuće o kojem govori Pavle nije pjesnička inspiracija, koja ima svoje prirodno, odnosno ljudsko porijeklo. Biblijsko nadahnuće podrazumijeva da je Bog taj koji vodi pisca u stvaranju biblijske knjige.
3. Nadahnuće ne znači da je autor samo olovka u Božjoj ruci. Autor zadržava svoju ličnost, svoj način posmatranja, stil i ostale vlastite osobine. Ukoliko prihvatimo krivo gledište da su biblijski spisi nastali diktatom, ne možemo objasniti raznolikost stilova, emocija i interesa koje pokazuju biblijski pisci.
4. Bog nadahnjuje ljudske misli, a ne riječi ili slova. Stoga Biblijske misli nisu ljudske, nego božanske; dok riječi i slova nisu božanske, nego ljudske. To podrazumijeva i mogućnost grešaka u Bibliji, ali te greške mogu biti samo činjeničnog, a ne spasenjskog karaktera, što znači da Biblija nigdje ne uči krivovjerje. Uz to, treba znati da se semitsko i zapadno razumijevanje greške bitno razlikuju.

Tako Matej 27,9 riječi iz Zaharija 11,13 pripisuje Jeremiji, što je greška prema našem shvatanju. Ali Matej aludira na neke Jeremijine stihove i navodi Zaharijine riječi, spominjući ipak samo ime poznatijeg proroka, Jeremije. Isto tako i Marko 1,2-3 citira Isaiju i Malahiju, ali imenuje samo poznatijeg Isaiju. Zapadnjački nastrojen čitalac primjeti će takođe da Isus u Marko 2,26 pogrešno navodi Abijataru kao velikog sveštenika u vrijeme Davidovog bijegstva od Saula (vidi 1Sam. 21,2-9), jer se radi o Avimelehu. Međutim, činjenica je da je opisani događaj doveo do toga da Abijatar postane veliki sveštenik (v. 1Sam. 22,20) i toga radi se on i spominje. Stoga je zapadnjaku greška ono na što semit uopšte ne obraća pažnju. S druge strane, činjenica je da u Bibliji ipak ima grešaka: 2. Dnenvika 22,2 potpuno pogrešno navodi da je Ahaz, Joramov sin, imao 42 godine kada se zacario, po čemu bi ispalo da je bio dvije godine stariji od svojeg oca, koji je ubijen u 40 godini. Tačan podatak o Ahazjinim godinama iznijet je u 2. Carevima 8,26 – Ahaz je imao 22 godine. Ovo je samo dio problema hronologije Jude i Izrailja, koje je nemoguće međusobno uskladiti.

Autoritet Biblije

Protestantska doktrina

Prema ovom uvjerenju, Biblija je božansko-ljudski spis: nju su napisali ljudi, ali pod Božjim nadahnućem i stoga ona posjeduje božanski autoritet. Na Bibliji se mora zasnivati sva teologija i ona je dovoljna u svim stvarima koji se tiču hrišćanske vjere i življenja. To ne znači da nema drugih autoriteta osim Biblije, ali da svi oni svoj autoritet dobijaju na osnovu Biblije. Autoritet imaju svi biblijski spisi, što ne podrazumijeva da su svi podjednako značajni.

Značajniji su oni koji otkrivaju i uzdižu Isusa Hrista. Biblijska istina ne može biti predmet čisto intelektualne debate, nego spoznata vjerom. Sveto Pismo tumači samo sebe – *Sacra Scriptura sui ipsius interpres* – osnovno je načelo protestantskog razumijevanja Biblije. Svakako, ne slijedi da se Biblija može tumačiti bez ikakvog prethodnog predznanja.

Katolička doktrina

Svoj pogled na Bibliju katolici su uobličili na koncilu u Trentu (Tridentu) 1545-1563. I oni prihvataju da je Biblija božanski nadahnuta, vjerodostojna i da se ne može svojevolumeno tumačiti. Njihovo se stanovište pak razlikuje od protestantskog u nekoliko tačaka:

- a. Kanon Biblije – u koji katolici, kao što smo vidjeli, prihvataju i deuterokanonske knjige.
- b. Tumačenje pisma – Biblija ne tumači samu sebe, nego su joj potrebni ovlašteni tumači. To su tumačenja ranih crkvenih otaca, odluke crkvenih koncila te papine izjave *ex cathedra*, kao krajnji autoritet.
- c. Jedinstvenost Biblije – Prije pisanja Biblije postojala je bogata usmena predaja, koja potiče od apostola i seže do današnjih dana. Stoga je predaja (tradicija) istog ranga kao i Biblija. Tradicija se sastoji od univerzalno prihvaćenih učenja i običaja sprovedenih u Crkvi, koje nisu pobijali crkveni učitelji, a poznata su u Crkvama koje su osnovali apostoli (prije svega Rim).

Liberalizam

Radi se o zajedničkom nazivu za različite trendove koji negiraju božanski autoritet Biblije. Sva ova učenja potieču iz postreformacijskog perioda i prisutna su u filozofijama prosvjetiteljstva, hegelijanizma, marksizma, evolucionizma i drugih novovjekovnih i modernih filozofija. Ne postoji nikakav transcendentni Bog, stoga niti nadprirodna Božja djela. Slijedi da je Biblija čisto ljudsko djelo, i njezino se nadahnuće ne razlikuje od umjetničkog ili naučnog. Kao ljudski proizvod, Biblija je puna grešaka, posebno zbog svojih zastarjelih koncepcija stvaranja, spasenja, nadprirodnog, itd. Tako ona ne može biti nikakav temelj za doktrinu ili život – jer se učenje o Bogu i čovjeku treba temeljiti na razumu, a ne na Bibliji.

Shematski pregled triju glavnih pogleda na Bibliju

	Protestanti	Katolici	Liberali
Autorstvo	<i>Božansko-ljudsko</i>	<i>Božansko-ljudsko</i>	<i>Ljudsko</i>
Tumač	<i>Biblija</i>	<i>Crkva</i>	<i>Čovjek</i>
Autoritet	<i>Vrhovni</i>	<i>Jedan od autoriteta</i>	<i>Uopšte nije autoritet</i>

Tumačenje Biblije

Tumačenje Biblije temeljni je aspekt hrišćanstva: upravo na tumačenju se zasniva svaka teološka doktrina, kao i konkretni moral i ponašanje pojedinca i hrišćanske crkve. Tumačenje Biblije predmet je naučne discipline nazvane **hermeneutika** (od grčke riječi *hermeneuo* koja znači “tumačim”). Oblici ove riječi nalaze se na više mjesta u Novom zavjetu, a najpoznatije je u Luka 24,27 gdje piše da je vaskrsli Isus dvojici putnika za Emaus “protumačio” (*diermeneusen*) sve što je o njemu u Pismima. Osnovna svrha biblijske hermeneutike jeste utvrditi šta je Bog rekao kroz svoju riječ, jer se u protivnom ne može načiniti nikakva doktrina niti potsticati bilo kakvo ponašanje. Zadatak tumača jeste da jasno odvoji ono što je Božja Riječ, od onoga što je samo ljudska misao. Možemo slobodno reći da su svi doktrinarni problemi, zablude, krivovjerja i zastranjenja zapravo utemeljeni na greškama u tumačenju, što je i osnovni razlog činjenice postojanja mnoštva različitih Crkava. Stoga je tumačenje Svetog Pisma najozbiljniji i najodgovorniji zadatak čovjeka koji želi upoznati Božju volju.

Biblijska hermeneutika kao nauka o tumačenju Svetog pisma može se podijeliti na *opštu hermeneutiku*, koja daje načela razumijevanja što vrijede za sve biblijske tekstove i *posebnu hermeneutiku*, koja daje načela razumijevanja određenih vrsta biblijskih tekstova (hronologije, proročki spisi, poređenja, itd.). Treba još i podvući da hermeneutika ne daje tumačenje nego pravila tumačenja Svetog pisma, što ujedno znači da neko može dobro razumjeti hermeneutička pravila, a ipak ne tumačiti dobro Bibliju.

Ličnost i pomagala biblijskog tumača

Biblijski tumač prije svega treba biti duhovna osoba koja iskreno želi shvatiti šta Bog govori u Bibliji. Svaki pokušaj dokazivanja svojega stava, isticanja vlastite originalnosti i slično nužno će dovesti iskrivljavanja biblijske poruke. Isto tako, biblijski tumač mora biti predani radnik, koji zna da mu tumačenje neće tek tako pasti s neba na glavu. On nikako ne smije prezirati prethodni rad drugih tumača i spreman je učiti se od drugih, što nikako ne znači da je njegova dužnost samo ponoviti ono što su rekli prethodnici. Njegova su pomagala najnovija kritička izdanja Starog i Novog zavjeta, najbolji prijevodi, biblijski riječnici i konkordansi, enciklopedije i atlas, arheološki i istorijski priručnici, kao i raznoliki komentari biblijskih tekstova. Shvatanje da je dovoljno samo pročitati Bibliju i moliti Duha Svetoga kako bi se razumjela Božja riječ samo je izgovor za duhovnu i intelektualnu lijenost.

Vrste tumačenja

Načelno gledano, postoje samo dvije vrste tumačenja – ispravno i neispravno. Ispravno je ono tumačenje koje izvodi iz teksta njegovo izvorno značenje i naziva se **egzegezom** (od grč. riječi *exegesis* – izvođenje). Neispravno je ono tumačenje koje svoje shvatanje nameće biblijskom tekstu, odnosno unosi ih u tekst, zbog čega se naziva **eisegezom** (*eisegesis* – uvesti).

S druge strane, kada se u hermeneutici govori o vrstama tumačenja, onda se izdvajaju dvije ključne vrste:

1. *Alegorijsko tumačenje*. Prema ovom vjerovanju, biblijski tekst ne treba shvatati doslovno, nego preneseno. Ispod slova se krije pravi smisao, koji je najčešće potpuno

drugačiji, ako ne i suprotan, doslovnom smislu. Iz tih razloga neko će ovo tumačenje nazvati duhovnim.

2. Alegorijsko tumačenje pojavilo se u okviru grčkih (posebno stoičkih) tumačenja Homera i Hezioda. Budući da su njihova djela sadržavala pojedinosti i ideje koje su se suprotstavljale zaključcima racionalnih filozofa, pokušalo se s pomirenjem mitologije i filozofije tako što su se mitološki tekstovi tumačili alegorijski. Ovakav pogled uticao je i na jevrejske filozofe (Filon), koji su u Aleksandriji započeli s alegorijskim tumačenjem Starog zavjeta, što je bio pokušaj pomirenja Platona i Mojsija. Taj način razmišljanja utiče i na ranohrišćanske aleksandrijske teologe, Klimenta i Origena, a uticaj ove škole mišljenja bio je presudan za srednjovjekovno tumačenje Pisma, te tako i za srednjovjekovnu teologiju.

Konkretnije govoreći, alegorija je kada u Avramu i Sari vidimo simbole uma i vrline; u sedmokrakom svećnjaku sedam planeta; u pločama zapovijesti Univerzum; a u Sari i Agari simbole istinske Mudrosti i poganske filozofije.

3. *Doslovno tumačenje*. Bolji naziv za njega bio bi literarno tumačenje, zato što naziv "doslovan" može navesti na ideju da Biblija nema nikakvih simbola. Literarno ili književno bi tumačenje značilo da se tekst tumači prema njegovoj vrsti: ukoliko se radi o opisu događaja, onda ga treba doslovno razumjeti kao događaj; ukoliko se radi o npr. poređenju, onda je treba razumjeti kao poređenje (dakle, razumijevajući simbole), ali nikada ne ići izvan granica samoga teksta. U skladu s tim, Sarino protjerivanje Agare treba razumjeti kao doslovan događaj; poređenje o deset djevoja ne treba gledati kao na doslovan događaj, ali niti iz njega vaditi učenja o Duhu Svetome, uslovnosti spasenja, itd.
4. *Duhovno-pastoralno tumačenje*. Ono se obično navodi kao zasebna vrsta tumačenja, premda za takvo nešto nema istinskog opravdanja. Često se pod pastoralnim tumačenjem smatra ono koje ističe praktičnu pouku, bez zadržavanja na nekim tehničkim detaljima. Tačno je da pastor ne treba davati semantičko-sintaktičke analize, ali ih mora poznavati i strogo ih se pridržavati, jer će u protivnom dati nešto što zvuči pobožno, ali nije Riječ. Ukoliko se pastoralno tumačenje strogo pridržava egzegeze, onda je ono samo njezino pojednostavljeno iznošenje. S druge strane, egzegeza ni u kojem slučaju ne bi trebala značiti suvu analizu bez pouke, ali pouka stupa tek kad je egzegeza završena. Ponekad se pak pod pastoralnim tumačenjem podrazumijeva slobodno razumijevanje nekog biblijskog teksta ili ideje. U ovom slučaju imamo zapravo eisegezu, vrlo često blisku alegoriji, koja katkada može biti nabožna i duhovita, ali ipak ljudska umjesto božanska. Nijedan pastor nema biblijsko pravo tumačiti tekst onako kako mu se čini zgodnim.

Pravila egzegeze

Jasno je da jedino doslovno tumačenje može biti egzegeza; alegorija je uvijek eisegeza i samo pukim slučajem može biti ispravna i to jedino u pojavnom smislu. Međutim, nije dovoljno samo literarno tumačiti tekst, nego valja poznavati i pravila egzegeze. Treba primjetiti da su ova pravila strogo naučne prirode i da stoga ne postoji katolička, pravoslavna ili protestantska egzegeza, nego samo pravilna ili nepravilna. Svakako ne treba živjeti u iluziji da su sve uvažene egzegete tačno i tumačile Pismo, jer su i najbolji naučnici prije svega ljudi, ali tu nije greška u pravilima nego u ljudima.

1. Prvi je posao semantičke prirode: svaka analiza teksta počinje s *analizom riječi*. Egzegeta započinje posao onda kada je jasno utvrđen kritički tekst (što, kako smo ranije vidjeli, u najvećem broju slučajeva uopšte nije sporno). Tek onda započinje se s

utvrđivanjem značenja riječi. Njihovo značenje daje se u svakom iscrpnijem i kvalitetnijem riječniku, ali treba i u ovome imati na umu da se tu ne završava posao sa značenjem riječi. Riječ mora biti određena i s obzirom na svoju vrstu (imenica, glagol, prilog, itd.) i oblik (padež, rod, lice, stanje, itd.).

2. Prvo što treba znati jeste da riječi imaju značenje samo u kontekstu rečenice, tako da jedna riječ nema uvijek isto značenje. Druga je stvar da treba izučiti značenje riječi u vanbiblijskoj literaturi (ukoliko se ona tamo pojavljuje), mada opet treba i tu biti oprezan, jer u jeziku Novoga zavjeta neke tadašnje riječi uzete iz grčkog dobijaju u Bibliji svoje drugačije i dublje značenje (na primjer *agape*); takođe, često je mnogo korisnije u proučavanju Novoga zavjeta tražiti ekvivalente u aramejskom nego u grčkom jeziku. Treća je stvar da treba poznavati i etimologiju neke riječi, što posebno biva važno u Starom zavjetu koji posjeduje riječi kojih nema u vanbiblijskoj hebrejskoj literaturi, ali se neke riječi pojavljuju u akademskim, ugaritskim, arapskim i drugim spisima na jezicima sličnim hebrejskom. Međutim, u svemu ovome presudan je kontekst koji nam određuje upotrebu riječi.
3. Drugi je posao sintaktičke prirode, a to je analiza rečenica. S obzirom da u izvornim spisima nemamo interpunkciju, nekada je problem odrediti tačno gdje počinje a gdje završava određena rečenica, ili gdje bi trebao stajati zarez, dvije tačke, itd. Kad se to utvrdi, onda se trebaju odrediti uloge riječi u rečenici – subjekat, predikat, objekat, i sl.
4. Ne može se prijeći na proučavanje samog teksta dok ne utvrdimo kojoj književnoj vrsti pripada. Svaka književna vrsta ima svoje osobitosti u razumijevanju i nije svejedno radi li se o prozi ili poeziji, poređenju ili događaju, zapovijesti ili proroštvu.
5. Naredni zadatak je analiza konteksta, o kojem možemo govoriti u dva smisla:
  - vanjski kontekst – znači utvrditi ono što bi se moglo gotovo nazvati novinarskim pitanjima: a. *Ko je pisac?* Ovim ćemo se pitanjem posebno baviti, ali već sada treba istaći da nije uvijek lako odgovoriti na ovo pitanje i da o tom odgovoru djelimično zavisi i značenje teksta
  - b. *Kada, kome i gdje je djelo pisano?* Mnogi su tekstovi dobili svoje značenje tek kada smo razumjeli istorijski, geografski i civilizacijski kontekst. Na ove stvari posebno treba paziti kada izvodimo primjenu teksta, jer bi mogli nalagati propis koji je samo u prividnoj vezi s Biblijom.

Biblijska poezija

Prisutnost poezije u Bibliji

Poeziju nalazimo razasutom od 1. Mojsijeve do Otkrivenja i njome je posebno bogat Stari zavjet: nekih 40 posto teksta ustvari je poezija. U Novom zavjetu je poezija znatno ređa (nema ni knjige pjesama poput starozavjetnih psalama), ali je isto tako razasuta od Mateja do Otkrivenja. Možemo slobodno reći da su Izraelci narod poezije, s urođenim darom za izražavanjem misli i osjećaja kroz pjesmu. Gotovo svaki značajniji događaj u Starom zavjetu praćen je poezijom, a takvi slučajevi nisu strani ni Novom zavjetu:

Značaj biblijske poezije

Mnogim čitaocima Biblije neće se učiniti da se na ovim mjestima radi o poeziji, jer je u zapadnoj kulturi poezija najčešće rimovana i grafički istaknuta pravilnom podjelom na strofe (s po najčešće četiri stiha). Obje ove odlike potpuno su nepoznate biblijskoj poeziji – rime nema nigdje (osim slučajno), a grafičko oblikovanje ne postoji ni u korijenu (tek savremeni prijevodi nastoje grafički razlikovati poeziju od proze). Stoga se u ovim sastavnicama biblijska poezija ne razlikuje od proze, ali postoje izvjesne odlike po kojima možemo razlikovati i razumjeti pjesništvo u Svetom Pismu:

Paralelizam

Najveći je dio biblijske poezije zasnovan prvenstveno na paralelizmu, odnosno specifičnoj simetričnoj formi misli, u kojoj se dva stiha na karakterističan način ogledaju jedan u drugom. U paralelizmu, dakle, uvijek imamo jednu misao podijeljenu na (najmanje) dva dijela, u kojoj drugi dio predstavlja ponavljanje ili razvijanje prvoga.

Ovdje izdvajamo vrlo uočljiv primjer Lamehove pjesme, koja u šest stihova iznosi tri paralelna i sinonimna para misli:

Ada i Sila, glas moj poslušajte / Žene Lamehove, čujte mi besjedu; / Čovjeka sam ubio jer me ranio / i dijete jer me udarilo / Ako će Kajin biti osvećen sedmostruko, /Lamek će sedamdeset i sedam puta!

Metrika

Ono po čemu se hebrejska poezija razlikuje od naše jeste raspored slogova: dok je za klasičnu poeziju prirodna pravilna raspodjela slogova (deseterac u narodnom pjesništvu), kod Jevreja (kao i kod drevnih Egipćana, Vavilonaca, Asiraca i Hananaca) nemamo određen broj slogova i njihovu izmjenu. Tipični stih ove poezije podijeljen je u dvije polovine, nejednakog broja slogova, od kojih u svakoj od njih nalazimo po dva naglašena sloga. U elegijama nalazimo tri naglašena sloga u prvoj polovini stiha i dva u drugoj, što se još naziva *kinâ* (Amos 5,2), čime se stvara efekt *crescenda* i *decrescenda*. U epskoj, didaktičkoj i liturgijskoj poeziji imamo po tri naglašena sloga u svakoj polovini, a mogući su i dalji redovi. Svakako, sve ove osobenosti naglašavanja možemo pronaći samo u originalu, dok se u prijevodu gube.

Kitice

Vidjeli smo da je vrlo čest slučaj sasvim kratke pjesme, sastavljene od svega dva-tri stiha. U daljim pjesmama imamo podjelu na kitice, koje naznačuju promjenu misli. Često su kitice nejednake dužine, ali mogu biti i jednake (ili gotovo jednake dužine), kao u Ps. 1, 42, 43 i 119. Nekada imamo i pripjev (Ps. 42, 43, 46, 57, 67), koji se katkad može pojačavati i proširivati, kao u Davidovoj elegiji nakon pogibije Saula i Jonatana (1Sam. 1,19-27). Nekada organizacija kitica može biti gotovo sonetski pravilnom, kao u *Pjesmi lijenčini* Izr. 6,6-11 (slično i Izr. 20,30-34).

Slikovitost

Već smo imali prilike vidjeti da je hebrejski jezik inače slikovit, a ne pojmovan. Ovo se posebno očituje u poeziji, gdje imamo brojne slike.

Bogat riječnik

Ono što svaku poeziju, pa tako i hebrejsku, uvijek odlikuje jeste njezin bogat, nesvakodnevni riječnik, koji je u hebrejskom posebno uslovljen paralelizmom i potrebama za brojnim sinonimima. Nekada je to nemoguće prevesti: npr. samo za lava imamo 5 različitih naziva.

Akrostih

U akrostihu uzastopni stihovi ili kitice grade hebrejski alfabet, tako što prvi stih/kitica započinje s *alef*, drugi s *bet*, treći *gimel*, itd. Primjeri su akrostiha Ps. 9 i 10 (koji zajednički tvore akrostih), zatim psalmi 25, 37, 111, 112, naročito 119. (koji je podijeljen na 22 kitice s po osam stihova, gdje svaki stih u kitici započinje istim slovom), 145., te Izr. 31,10-31.

Zvukovni efekti

U drevnom Izraelju Biblija se čitala naglas i učila napamet - stoga su se pisci znali potruditi oko stvaranja zvučnih efekata, kojima se postizala veća dojmljivost i pamtljivost teksta. Obično se radi o asonanci, tj. ponavljanju sličnih glasova.

Biblijska istorija

Biblijska istorija ima sledeća bitna obilježja:

1. Ona je *teistička*. Bog je začetnik, suveren i svrha istorije, ujedno i njezin glavni lik. Bog se pojavljuje na samom početku istorije: » U početku stvori Bog«. Istorija se u Bibliji prikazuje kao Božje djelo, što ne znači da je svaki događaj neposredno Bog izazvao, ali se sve zbiva u skladu s njegovim providenjem.

2. Druga osobina biblijske istorije je njena *tematičnost*. Kroz cijelu biblijsku istoriju, od stvaranja do ranog hrišćanstva, razvija se jedna zajednička tema – Božje otkrivenje čovjeku i postupanje s ljudima, u čemu središnje mjesto ima spasonosni Savez koji Bog sklapa s čovječanstvom. Iako mi možemo za svaku hroniku naći neku njenu zasebnu temu, ona se ne može izdvojiti iz jedinstvene tematike cjelokupne Biblije. Tematičnost podrazumijeva i *poučnost*: “To se dogodilo nama za primjer” (1Kor. 10,6).

3. Iz prethodnog proizilazi i slijedeća osobina biblijske istorije, a to je *selektivnost*. Ustvari, svaka je historiografija nužno selektivna, jer od sveg slijeda zbivanja ističe bitne istorijske događaje koji doprinose promjenama u širem vremenu i prostoru. I Biblija izlaže samo istorijske značajne događaje, ali se radi o sasvim drugim mjerilima istorijskog značenja. Naglašavaju se oni događaji koji imaju utjecaja na Božji odnos i djelovanje spram ljudi, a preskaču se sva zbivanja koja mogu svjetovnom istoričaru djelovati značajno, no nemaju uticaja na sveti Savez Boga i njegovog naroda. Tako imamo prilično detaljno opisane postupke bezbožnog Izriljskog kralja Ahava, za koje bismo gotovo rekli da se tiču prije svega njegovog privatnog života, dok s druge strane Biblija ćuti o njegovoj značajnoj ulozi u pobjedi nad Asircima u bici na Karkaru (853/2 g. pr.Kr.). Iako bi ove druge informacije bile dragocjene svjetovnom istoričaru, biblijski ih istoričar prećutkuje, jer se ne uklapaju u temu o otpadu Sjevernog Izrailja pod vođstvom Ahavovim.

4. Tematska usmjerenost hronika dovodi i do toga da one *nisu strogo hronološke*. Događaj opisan nakon nekog događaja ne mora biti i hronološki nakon njega. Primjer je izvještaj o Senaheribovoj smrti i Jezevijinoj bolesti. Beleškom o Senaheribovom ubistvu (2. Car. 19,37; isto i Isa. 37,38), koje se odigralo oko 689.g.p.n.e. završava se tema o njegovoj neuspješnoj opsadi Jerusalema (zapravo o Božjem izbavljenju Jerusalema), da bi se tek potom prešlo na pripovijest o Jezevijinoj bolesti (2.Car. 20; isto Isa. 38), koja se odigrava najmanje deset godina prije Senaheribove smrti. Premda ovakav način pisanja nije neprimjeren ni u svjetovnim istorijskim spisima, za Bibliju on predstavlja gotovo redovnu pojavu, što onemogućava neke zapadnjački precizne hronologije (do kojih biblijskim piscima nije ni stalo).

5. Najviše raspravljana odlika biblijske istorije je njena *činjeničnost*. Mnogi su kritičari proglašavali Bibliju čistom mitologijom, koja iz didaktičnih razloga izmišlja razne događaje. Međutim, bez obzira hoće li ko prihvatiti ili ne istoriju biblijskih hronika, treba jasno istaknuti da biblijski pisac sve opisane događaje tretira kao stvarna zbivanja, a ne kao poučan mit. Svakako, moramo ponoviti da nema svaki tekst u Bibliji doslovno značenje, jer postoje simbolizmi i parabole – zato je zadatak hermeneutike da odvoji doslovne izvještaje od simboličkih, ali nikako ne tako što će se očite hronike proglasiti maštovitim poređenjima. Iako ih današnja nauka ne prihvata istorijskim, činjenica je da Biblija događaje poput stvaranja, pada u grijeh i Hristovog vaskrsenja smatra doslovnim istorijskim zbivanjima. Kada govorimo o činjenicama svakako trebamo razlikovati naučne činjenice, koje se mogu dokazati

naučnim metodama, od činjenica vjere, koje ne mogu imati svoje naučne dokaze, no to ih ne čini izmišljotinama.

Tumačenje biblijskih hronika

Načela tumačenja i pravilnih egzegetskih postupaka koja vrijede za cjelokupno Pismo vrijede i za tumačenje hronika. Ipak, postoje određene tačke koje biblijski tumač posebno treba imati u vidu kada se bavi hronikama:

1. Istorijsko zaleđe hronike jednostavno ne smije ostati neshvaćeno. Sva dostupna biblijska i vanbiblijska građa o jednom događaju treba biti pažljivo razmotrena, jer u protivnom tekst može zauvijek ostati tamno mjesto.
2. Razumijevanje događaja mora polaziti od razumijevanja cjelokupne knjige, odnosno njene glavne teme i osnovne teze.
3. Da bi se shvatila tema hronološkog spisa od nenadoknadive je vrijednosti locirati vrijeme nastanka hronike. Pitanje autorstva je sekundarne važnosti, osim u slučajevima kada se on jasno navodi od strane Isusa i apostola. Stoga je mnogo bitnije da shvatimo vrijeme u kojem, na primjer, nastaje Knjiga o sudijama nego je li nju pisao Samuilo ili grupas anonimnih autora.

Struktura Biblijskih tekstova

U tumačenju biblijskog teksta uvijek treba imati na umu i njegovu strukturu. Tek se poslednjih decenija primjetila strukturalna pravilnost i bogatstvo brojnih biblijskih tekstova, koji su nam nakon takvih analiza postali jasnijim.

Kijazam - je struktura u kojoj drugi dio cjeline jednostavno ponavlja prvi dio, ali obratnim redom. Tako formirana ima oblik grčkog slova X (hi).

Najdojmljiviji primjer ovog kijazma jeste priča o Josifu iz 1. Mojs. 37-45. Mnogim istraživačima se u prošlosti činilo problematičnim uvođenje priče o Judi i Tamari u 38 pogl. Izgledalo je kako se ova priča neprirodno usjeca u naraciju o Josifu, upravo u trenutku kada se navodi da Josif prodan Potifaru (37,36). Zbog toga se izvještaj o Judi i Tamari smatrao kasnijim umetkom. Međutim, kad pažljivije pogledamo vidimo da se nakon događaja iz 38. poglavlja zapravo nalazi jedan jako sličan događaj - Josifovo odbijanje ljubavne ponude Potifarove žene. U oba slučaja - Juda i Tamara, Josif i Potifarova žena - imamo sličnu situaciju: slobodan muškarac (Juda - udovac, Josif - neoženjen), dobija nemoralnu ponudu udate žene - Tamare (koja se oblači kao udata žena posvećena za vjersku prostituciju) i Potifarove žene. U prvom slučaju Juda pristaje na ponudu (Tamaru ne treba gledati kao na nemoralnu pohotnicu, nego kao na ženu koja traži svoje pravo), dok Josif odbija. Očito je da imamo paralelizam i to kontrastni, jer se radi o načelno istovjetnim slučajevima, ali u kojima se prije svega kontrastira nemoralni Juda s ćudorednim Josipom, ali i oštećena Tamara s nemoralnom Potifarovom ženom. Očito je da se tim kontrastom postiže snažan učinak, jer nam na tamnoj podlozi Judinog grijeha mnogo više svijetli Josifova vjernost. Ali kijazam je u slučaju pripovijesti o Josifu još širi: 37. pogl. govori nam o tome kako su braća postupila s Josifom prodavši ga u ropstvo. Poglavlja 42-45 nam pak donose kako je Josif postupio prema svojoj braći, gdje opet imamo primjetan kontrast: braća su nemilosrdna prema nedužnom Josifu, Josif je milosrdan prema svojoj krivoj braći. Stoga, priču o Josifu i braći možemo prikazati na ovaj način:

A. Postupak braće prema Josifu (nemilosrđe)

B. Postupak Jude prema udatoj ženi (nevjernost)

B' Postupak Josifa prema udatoj ženi (vjernost)

A' Postupak Josifa prema braći (milosrđe).

I sada ide ono glavno: očito je da gdje imamo ovakvu strukturu, imamo i jedinstvenog autora. Upravo ovaku promišljenu strukturu imamo i na razini cijele Biblije. Ona ima simetričan oblik, ali za razliku od prethodne sheme imamo i središnju tačku, koju ćemo obilježiti s X. Najjednostavnije se može prikazati ovako:

A. Stvaranje svijeta

B. Stvaranje čovjeka

C. Pad u grijeh

D. Božji narod (tjelesni Izrailj)

X. Život, smrt i vaskrsenje Isusa Hrista

D' Božji narod (duhovni Izrailj, Crkva)

C' Oslobođenje iz grijeha

B' Stvaranje čovjeka (opšte vaskrsenje)

A' Stvaranje novog svijeta

Ova struktura ima i svoje daljnje podjele na nižoj razini i uvijek imamo simetriju. To je jednostavno nemoguće odbaciti bez pretpostavke jednog autora koji je osmislio cijelu Bibliju. Budući da je ona pisana više od hiljadu godina, autora ne možemo tražiti među ljudima. Upravo je u tome značenje hrišćanske tvrdnje da je pisac Biblije Bog.

Biblija i arheologija

Značaj arheologije

Od vremena Napoleonovog pohoda na Egipat (1798) započelo je arheološko istraživanje Bliskog Istoka, koje je u mnogo čemu imalo uticaja na istraživanje Biblije. XX vijek je donijeo ogromnu ekspanziju svih naučnih disciplina, a posebno arheologije Bliskog Istoka, koja je pred tumače Biblije postavila brojna pitanja o odnosu arheologije i Biblije. Nakon svih kontroverzi o ulozi arheologije u razumijevanju Biblije, mogu se istaći sledeći opšteprihvaćeni naučni zaključci:

1. Arheologija nam daje opšte zaleđe biblijske istorije. Mnogi biblijski izvještaji rasvijetljeni su tek nakon arheoloških pronalazaka.
2. Pločice sa starim zakonicima nađene u mjestima Nuzi –između ostalog – objašnjavaju za nas neobičan Sarin postupak davanja svoje sluškinje zakonitom mužu (1. Mojs. 16,1-4). Ovo je bilo jedno od mogućih pravnih rješenja za nerotkinju, koja bi bila imala određenu pravnu zaštitu ukoliko bi njena sluškinja rodila dijete mužu gospodarice.
3. Biblija, kao što smo već rekli, događajima pristupa selektivno i ne daje potpuni opis, jer bi za tako nešto trebala cijela biblioteka, nego prikazuje samo ono što ona smatra važnim. Arheologija nam pomaže da vidimo kompletniju sliku. Na primjer, zahvaljujući arheologiji saznali smo da je kralj Omri, koga Biblija opisuje u svega šest stihova, bio poznat Asircima i da je osvojio Moav. Otkrivamo da je kralj Ahav poslao znatne vojne snage protiv Asiraca u bitki na Karkaru (853/2 p.n.e.).
4. Arheologija nam pomaže da razumijemo mnoga teška mjesta u Bibliji, posebno kada se radi o nekoj nepoznatoj riječi. Upravo u ovom smislu savremeni biblijski arheolozi drže da je njihov zadatak osvjetliti biblijski tekst i sadržaj.
5. Biblijska arheologija je učinila puno da se isprave pogrešni zaključci o Bibliji koje su imali naučnici prošloga vijeka držeći Bibliju čisto mitološkom knjigom. Arheologija je potvrdila istoriju Biblije (što ne znači da je potvrđen svaki opisani biblijski događaj), što je u biblijskoj hermeneutici zauvijek uklonilo potrebu za alegoriziranjem hronika.

S ovim navedenim zaključcima postaje jasno da je arheologija nezamjenjivo pomagalo u tumačenju svih biblijskih spisa, a posebno hronika. Ona je veoma vrijedna i u biblijskoj apologetici, a ne smije se zloupotrebiti u senzacionalističke svrhe dokazivanja činjenica koje ostaju u području vjere.

Jevanđelja

Možemo slobodno reći da su jevanđelja zasebna književna vrsta, različita od tadašnjih knjiga s nazivima »životi«, »djela« i »sjećanja«. »Životi« (bioi) su prikazivali - poput današnjih biografija - slavne vojskovođe ili mudrace, ulazeći u mnoge detalje o njihovim precima, kulturi i okruženju, kao što je to učinio Plutarh u svojim djelima. Takvih detalja nemamo u Jevanđeljima, kao što ni nemamo savremeno psihološko analiziranje ličnosti. »Djela« (praxeis) su opisivala junačke poduhvate znamenitih osoba. Ona obično podrazumijevaju velike pokrete i pobjede, čega zapravo nema u Jevanđeljima. »Sjećanja« (apomnhmoneumata) (suprotno današnjim »memoarima«), bila su zbirke anegdota i izreka neke poznate ličnosti, obično od strane nekog njihovog učenja. Najpoznatija su sjećanja o Sokratu koja su ostavili Ksenofont i Platon. U toj pomiješanosti naracija i izreka »sjećanja« sličje Jevanđeljima.

Jevanđelja su s jedne strane istorijski izvještaj o događajima iz života Isusa Nazarećanina, ali s druge strane ona su teološka interpretacija iznijetih događaja, gdje je naglasak na oba dijela sintagme - teološkom tumačenju i istoriji.

Da su jevanđelja istorija predstavlja odbranu od svih pogrešnih tumačenja tokom istorije, od docetizma prvog vijeka, koji je tvrdio da je Isus samo izgledao kao čovjek (što znači da nije patio), do skepticizma i kriticizma našeg vremena, koji »demitologizira« Isusov život, ili čak dovodi u pitanje i istorijsko postojanje Isusa Nazarećanina. Čitanjem jevanđelja, bez obzira na stav koji bi čitalac mogao imati o njegovoj istinitosti, dobijamo neporeciv dojam da njegovi pisci (kao i u slučaju Starog zavjeta) vjeruju u realnost opisanih događaja i da je glavni lik - Isus - osoba od krvi i mesa.

S druge strane, jevanđelisti ne kane samo čisto objektivno iznijeti događaje iz prošlosti, nego nam pokazati kakvo značenje ove činjenice imaju za nas lično. Takav je stav ekspliciran u Jovan 20,31: »A ova su (čudesa) opisana da trajno vjerujete da je Isus Mesija, Sin Božji, te da vjerujući imate život po njemu.« Stoga i ona imaju sve već pobrojane odlike biblijskih hronika: teističnost, selektivnost, tematičnost, bez stroge hronologije, no i činjeničnost. Sve ovo zajedno znači da jevanđelisti ne izmišljaju događaje, ali ih slobodno interpretiraju, uzimajući ono što im je potrebno za bolje izražavanje poruke. Selektivnost je takođe eksplicirana u Jovanu 21,25: »A ima i mnogo drugoga što učini Isus, i kad bi se sve popisalo redom, mislim da ne ni u cijeli svijet stale knjige koje bi se napisale.«

Ove su odlike evanđelja odgovorne i za dvije činjenice poznate svim čitaocima četiri jevanđelja:

1. Ona nisu (kao što već rekosmo) biografija i teško je sastaviti strogo historiografsku knjigu Isusov život. Mnogi detalji Isusovog života uopšte nisu ni prikazani, a takođe nemamo ni jasnu hronologiju, barem na razini tadašnjih hronologija. Sve dakle knjige s naslovom Isusov život mogu biti jedino teološke ili homiletičke prirode, a ne strogo biografske. Od Isusovog života prikazano nam je njegovo rođenje, zatim jedna anegdota u dvanaestoj godini života i onda opet ništa do početka službe. Od same službe najveći dio opisa se zadržava na poslijednjim danima i raspeću.

2. Nemoguće je postići potpunu saglasnost među jevanđelistima. Iako je sigurno da su oni bili međusobno zavisni (barem kada je riječ o Mateju, Marku i Luki, koji se još nazivaju sinoptičarima, tj. onima koji imaju zajedničko gledište), u mnogim se detaljima (ali detaljima!)

razlikuju tako da nikakva analiza ne može dati do u detalja tačnu rekonstrukciju događaja i njegovo vrijeme. Time se zadatak precizne hronologije dodatno onemogućuje. Takozvane "harmonije jevanđelja" koje nam daju paralelne izvještaje, nisu dostatne da bi smo imali konačnu sliku opisanih zbivanja.

Jedan vrlo očit primjer neslaganja jesu Isusovi rodoslovi iz Mateja i Luke. Kod Mateja ono seže od Avrama do Isusa, čime Matej želi pokazati Isusovo jevrejsko, a posebno davidovsko porijeklo; rodoslov je izložen gematrijski, odnosno davanjem brojevnosti jevrejskim slovima, gde zbir imena ima svoje značenje. Brojevnost imena David, iz čijeg je roda Mesija, jeste 14 (D/alet/=5; +V/au/=4 + D/alet/=5), a što je pak 2 puta 7. Rodoslov je očito selektivan kako bi se postigla vrijednost 3x14 (što je opet lakše za pamćenje). Kod Luke (3,23-38) rodoslov ide do Davida, da bi se dokazalo Isusovo mesijanstvo, a onda nastavlja do Adama, kako bi se Isus u skladu s Lukinim interesom za nejevreje prikazao pripadnikom cijelog čovječanstva i onda Sinom Božjim. Cijelom rodoslovu inače prethode riječi iz 3,22 gdje se Bog obraća Isusu riječima "Ti si Sin moj, Ljubljeni moj, koga sam odabrao!". Lukina genealogija ima 77 imena (opet se naglašava vrijednost broja 7). Svi dosadašnji pokušaji usklađivanja ova dva rodoslova nisu dali potpuno zadovoljavajući odgovor, jer se uvijek mora imati u vidu da biblijski rodoslovi imaju prvenstveno teološko značenje.

Jevrejska poređenja

Prva rabinska poređenja pojavljuju se tek negdje oko 80. g.n.e., dakle pedesetak godina nakon Isusovog raspeća. Neke od njih izuzetno podsjećaju na sačuvana novozavjetna poređenja, tako da se tu može naslutiti Isusov uticaj na rabinsko mišljenje završetka 1. v.

Poređenje o dobro ukorijenjenom drvetu

Onaj čija je mudrost obilnija od njegovih djela, kome je sličan? On je poput drveta čije su grane obilne ali je malo korijena. I dolazi vjetar i iščupa ga i obori. Kao što je pisano: »Jer on je kao drač u pustinji; ne osjeća kad je sreća na domaku, tavori dane u usahloj pustinji.« (Jer 17,6). Ali onaj čija su djela obilnija od mudrosti, kome je sličan? On je poput drveta čijih je grana malo, ali je mnogo korijena; tako da čak i svi vjetrovi svijeta dođu i zapušu protiv njega, ne može se pomjeriti sa svojega mjesta. Kao što je pisano: »Nalik je na stablo zasađeno uz vodu što korijenje pušta k potoku: ne mora se ničeg bojati kada dođe žega, na njemu uvijek zelenilo ostaje. U sušnoj godini brigu ne brine, ne prestaje donositi plod.« (Jer 17,8) /U nekim rukopisima nema tekstova iz Jeremijine knjige, što poređenje čini još više nalik na Mat 7,24-27/

Mudre i lude zvanice

Rabbi Johanan ben Zakkai je rekao: Poređenje. To je poput kralja koji pozva svoje sluge na gozbu bez zakazivanja vremena. Mudri se dotjeraše i sjedoše pred vratima palate, rekavši: »Manjka li nečega u kraljevskoj palati?« A ludi odoše za svojim poslom, govoreći: »Može li biti gozbe bez pripreme?« Iznenada kralj se zaželjelo prisutnosti svojih slugu. Mudri uđoše dotjerani, dok ludi uđoše blatnjavi. Kralj se obradova mudrima, ali se naljuti na lude. Reče: "Oni koji su se dotjerali za gozbu neka sjednu, jedu i piju. Ali oni koji se nisu odjenuli za gozbu, neka stoje i gledaju."

Kraljev polog

Kada je sin rabina Johanana ben Zakkai umro, različiti rabini dođoše pokušavajući ga utješiti, ali on odbi riječi sućuti. Tada uđe rabin Eleazar (ben Arak), sjede pred njega i reče: "Prispodobit ću ti prispodobu. Čemu je to slično? To je kao čovjek kojemu kralj položi polog. Svaki bi dan čovjek kukao i zapomagao: 'Jao meni. Kada ću biti na miru od ove odgovornosti?' Tako si i ti, gospodar, imao sina. Čitao je Toru - Petoknjižje, Proroke, Spise; Mišnu, halake i hagade. Otišao je bezgriješan s ovoga svijeta. I trebaš se utješiti kad si vratio neoštećeno što ti je povjereno." Reče mu rabin Johanan: "Elezare, sine moj, ti si me utješio onako kako ljudi trebaju tješiti".

Mudri i ludi gosti na večeri

(Prethodno je opisan pokolj Jevreja, koji se odigrao dvanaest mjeseci nakon mučeništva rabi Akibe). Rabi Meir reče: Oni prispodobljuju prispodobu. Čemu je to slično? To je kao kralj koji načini gozbu i pozva goste ne odredivši vrijeme kada trebaju otići. Mudri među njima odoše u deveti sat, vratiše se kući i odoše u krevet dok još bijaše svjetla. Drugi odoše o zalasku, dok su trgovine još bile otvorene i svjetiljke gorile, uđoše u svoje kuće i legoše u krevet pod svjetlošću svjetiljke. Drugi pak odoše u drugi ili treći sat noću kad su neke trgovine bile otvorene a neke zatvorene, neki s upaljenim svjetilkama a neki s ugašenim, uđoše u svoje kuće i legoše u mraku. Oni koji ostadoše na gozbi opiše se, te raniše i ubiše jedni druge; kao

što je rečeno: "Vidjeh Gospoda gdje stoji kraj žrtvenika i govori: Udari u glavice stupova, neka se pragovi zatresu! Svima ću satri glave, što ostane, pod mač ću udariti. Nijedan neće uteći, niko se neće spasiti."

Izgubljeni novčić

Rabi Pinhas ben Jair otvori svoje izlaganje s tekstom: "Ako ga potražiš kao srebro" (Priče 2,4). Ako potražite riječi Tore kao blago skriveno, Sveti, blagosloven bio, neće vam uskratiti vaše nagrade. Poređenje. To je kao čovjek koji kad izgubi selu (pola šekela) ili obol u svojoj kući, pali svjetiljku za svjetiljkom, fitilj za fitiljom, dok ga ne nađe. Ali gle, ako će za ovim stvarima koje su samo prolazne i ovosvjetske, čovjek upaliti tolike svjetiljke i svijetliti dok ne nađe gdje su skrivene, koliko mnogo više trebate tragati za riječima Tore, koje su život i sadašnjeg i budućeg svijeta, kao za skrivenim blagom?

Debeli čovjek na magarcu

(Midraš odnosno rabinsko tumačenje, Psalma 114,1 ilustruje reakciju Izraelaca prema Egipćanima kada se Izlazak napokon dogodio) Rabi Berekija je rekao poređenje o debelom čovjeku koji jaše magarca. Debeli se čovjek pitao: "Kada ću sjahati s magarca?", a magarac se pitao: "Kada će ovaj sjahati s mene?" Kad je došlo vrijeme da debeli čovjek sjaše, ne znam ko je bio sretniji.

Zakonski spisi

Kod zakona imamo neku vrstu izreka, koje književno najviše sličje mudrosnim. U svakom slučaju, ova se vrsta spisa nikako ne smije preskočiti pri tumačenju Biblije, koja se, kao što smo još u početku vidjeli, kod Izraelaca jednostavno nazivala Zakon. Pri tumačenju ove ključne vrste biblijskih spisa trebamo primjetiti slijedeće tačke:

1. Zakonske uredbe su obično paradigmatične.

To znači da nisu dani svi mogući slučajevi, nego obrasci djelovanja. Drugačije rečeno, izjava poput "Ako opaziš magarca onoga koji te mrzi kako je pao pod svojim tovarom, nemoj ga ostaviti: zajedno s njegovim gospodarom moraš mu pomoći da se dignje." (2.Mojs. 23,5) ne odnosi se samo na magarce. Štaviše, kada bolje iščitamo tekst, shvatamo kako je opšte načelo ovog teksta da neprijatelju ne trebamo uzvraćati mržnjom, nego mu pomoći u potrebi.

2. U tumačenju uredbi trebamo shvatiti istorijski kontekst.

Nekada je on sam po sebi jasan, a moralne zapovijesti imaju praktično bezvremensko važenje. Katkad, međutim, nismo sasvim upoznati s okolnostima u kojima su dane neke zapovijesti i moramo biti pažljivi pri njihovom razotkrivanju, kako ne bi iskrivili osnovni smisao uredbi. Isto tako, dobro je upoznati i tada važeće zakonike na Bliskom Istoku, kako bi poredeći Stari zavjet i bliskoistočne zakone uvidjeli naprednost Starog zavjeta. Propis iz Levitske knjige 19,19 "Svoga polja ne zasijavaj dvjema vrstama sjemena. Ne stavljaš na se odjeće od dvije vrste tkanine." djeluje vrlo čudnovato, dok ne shvatimo da su dani u kontekstu neznabožačkih običaja "vjenčavanja" sjemena, kako bi se osigurala plodnost. Tako nam ovi propisi prije svega zabranjuju praznovjerje, vraćanje i idolopoklonstvo. Poznati lex tallionum ("zakon odmazde") "oko za oko, zub za zub" (2.Mojs. 21,23-25) treba prvo shvatiti u kontekstu tadašnje prakse osvete (1.Mojs. 4,23-24; 34) i uvidjeti kako se ovim propisom suzbija začarani krug osvete i uvodi zakonitost u kažnjavanje. Sam propis treba shvatiti paradigmatično, a ne doslovno. Drugo, promatrajući tadašnje mesopotamske zakonike, npr. Hamurabijev, vidimo kako su klasno obilježeni: kazna bi bila manja ako bi društveni status oštećenika bio niži (§195 i 199 u Hamurabijevu zakoniku). U poređenju s takvim propisima, biblijske odredbe djeluju vrlo savremeno.

3. Treba prepoznati vrste propisa

Načelno razlikujemo dvije vrste propisa: a. *Apodiktični* - obično započinju s "ne" ("nemoj") ili s pozitivnom naredbom ("poštuj" "drži") i jasno daju opšta načela ponašanja. Najizrazitiji primjer apodiktičnih zakona jesu moralni propisi Dekaloga (2.Mojs. 20,1-11). b. *Kazuistični* - obično započinju s "ako" i daju nekakav primjer u kojemu se nalaze opšta načela, ne baš toliko jasno određeno. "Lopov mora štetu nadoknaditi. Ako nema ništa, njega za njegovu krađu treba prodati." Ovim se podrazumijeva načelo vraćanja štete, što u određenom slučaju može značiti i prodaju lopova u ropstvo.

4. Svako razumijevanje teološkog značenja starozavjetnog zakona treba započeti s Novim zavjetom.

Nije tako jednostavno odrediti koji propisi od njih 613 (prema rabinskom brojanju) vrijede i za današnje hrišćane; stoga se mora dobro savladati učenje Novog zavjeta o Zakonu. Tek

kada se zakonski propisi na ovaj način protumače, hrišćanin može govoriti kao psalmista:
"Ljubim tvoj Zakon" (Ps 119,163).

Primjer kritike jednog teksta

Codex D (*Bezae Cantabrigiensis*) donosi u Luka 6,4 nakon riječi "koje niko nije mogao jesti osim samih sveštenika" zanimljiv nastavak: "Istoga dana vidjevši čovjeka koji je radio subotom reče mu: *Čovječe, ako znaš što radiš, blagosloven si. Ako ne znaš, kršitelj si i prestupnik Zakona*". Evo razloga zbog kojih ovaj tekst nije prihvaćen kao dio originalnog teksta:

1. Spoljašnji razlozi

- a. Ovo čitanje ne nalazimo ni u jednom drugom grčkom tekstu. Od prijevoda, postoji samo još u starom latinskom prijevodu iz Kembridža, vrlo sumnjive pouzdanosti (kao i svi latinski prijevodi prije Vulgate).
- b. Inače codex D spada u tzv. zapadnu familiju tekstova, sklonu dodavanju teksta.
- c. Naučnici načelno daju prednost kraćem čitanju, bez umetaka

1. Unutrašnji razlozi

- a. Tekst se očito usjeca između primjera s Davidom i zaključka koji iz tog primjera slijedi: "Sin Čovječji je gospodar subote". Neprirодно je da Luka između ove dvije izreke stavlja opis događaja. Doduše, tekst se može shvatiti i kao Isusov govor o Davidu (dakle, da je David izgovorio ove riječi), ali to unosi dodatni problem navođenja potpuno fiktivnog primjera.
- b. Matej 12,1-8 i Marko 2,23-28 navode isti slučaj trganja klasja u subotu i Isusov razgovor s farisejima. Ovi su izvještaji gotovo doslovce istovjetni. Međutim, ni u jednom od njih nema ni najmanje aluzije na razmatrani tekst.
- c. Ni u jednom drugom Isusovom govoru nemamo slično učenje o suboti, grijehu, zakonu i sl. Tekst čak ni stilski ne odgovara Isusovom načinu govora.
- d. U cjelokupnoj Bibliji ne postoji tekst koji bi tvrdio išta nalik ovome.

Zbog svih ovih navedenih razloga, nijedan prijevod ne donosi ovo čitanje. Prihvaćeno čitanje ima vrijednost A, dakle, nedvojbeno je.